

Богдан Лазорак

**«ОУСТАВЫ БРАТСКІЯ СЪ ПОСЛУШАНІЕМЪ
ДОЛЖНЫМЪ ХРАНИТИ ИМАМЪ»:
ДРУКОВАНІЙ СТАТУТ БРАТСТВА ВОСКРЕСІННЯ
ХРИСТОВОГО В ОСТРОЗІ (1760)**

На жаль ми... не можемо означити
близших хронологічних границь, ані стадій
в розвою тутешнього духовного життя...

Михайло Грушевський¹

Історіографічний дискурс, присвячений питанням розвитку культурно-релігійного простору Острога періоду XVI – першої третини XVII ст., на сьогодні є достатньо апробований в академічному середовищі України. Натомість вкрай епізодичними є дослідження, присвячені історії унійних парафій міста періоду XVII – XVIII ст. В цьому контексті практично нічого невідомо про діяльність головних виразників тогочасного життя української громади Острога – церковних братств мирян, які, враховуючи тяглість місцевої традиції (починаючи принаймні з першої третини XVII ст. у місті фіксуються православні братства), виконували свої релігійні, фінансово-господарські та харитативні функції. Ситуація видається доволі дивною, адже на сьогодні нам набагато більше відомо про культурно-просвітницьку діяльність церковних братств Волині за період другої половини XIX – початку XX ст., що, зрештою, нещодавно стало темою для спеціального дисертаційного дослідження². За таких обставин проблема унійних братств Волині XVIII ст. до певної міри залишається досі проігнорованою, а відтак в історії Української Церкви закономірно позиціонується як *albuginem*.

Проблему ускладнює також певна невизначеність, яка побутує в історіографії стосовно історичного розвитку церков Острога³. Відтак завдання

¹ Такою рефлексією М. Грушевський характеризував інформативну скупість джерел до питання хронології розвитку церковного життя Острога та місцевої Академії: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Київ, 1995. – Т. 6. – С. 479.

² *Сажок О.* Культурно-просвітницька діяльність церковних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». – Луцьк, 2012. – 20 с.

³ Ця невизначеність бере початок у другій половині XIX ст., коли у своїй культовій праці, присвяченій історико-статистичному опису церков Волинської єпархії, Микола Теодорович, датуючи час появи міських храмів, часто подавав розлогі хронологічні рамки. Наприклад, церква Воскресіння Христового в Острозі, за словами дослідника, виникла десь у XVI ст.,

даної статті полягає не тільки в публікації та аналізі нового джерела до історії острозького унійного Святоскресенського братства, але й в якомога глибшому з'ясуванні відповіді на запитання: що нам на сьогодні відомо про церкву Воскресіння Христового та, врешті, якою була її участь в унійних процесах, які тривали в Острозі впродовж останньої третини XVI – XVII ст.?

Загальні історичні відомості про острозьку церкву Воскресіння Христового

Серед восьми давніх українських парафій Острога⁴ найменше джерельних свідчень збереглося до історії церкви Воскресіння Христового⁵, яка діяла на території Нового міста, що, починаючи принаймні з 1603 р., – часу передачі цієї ділянки Олександрю Острозькому – іменували Застав'ям⁶.

див.: *Теодорович Н.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1889. – Т. 2. – С. 665.

⁴ Впродовж XVI – XVIII ст. у джерелах різного часу згадується про 8 церков: Св. Миколая Мирлікійського (починаючи з XIV ст.); Св. Бориса і Гліба (від середини XVI ст.); соборна Божоявлення Господнього (перша згадка 1521 р.); Успіння Пресвятої Богородиці, або Пречистенська (від середини XVI ст.); шпитальна Пресвятої Тройці (перша згадка 1585 р.); Св. Параскеви П'ятниці (перша згадка 1542 р.); Вознесіння Пресвятої Богородиці (новозбудована у 1681 р.); Воскресіння Христового (початок 90-х рр. XVI ст.); Св. Онуфрія (остання третина XVI ст.). На думку Ігоря Тесленка, в Острозі діяло щонайменше 10 церков: *Тесленко І.* Парафіяльний поділ та церковне землеволодіння в Острозькій волості за часів Василя-Костянтина Острозького (1574-1608) // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 211.

Зауважимо, що в останніх своїх публікаціях Тарас Вихованець об'єднав дві, можливо, різні церкви, в одну: Успіння Пресвятої Богородиці та Вознесіння Пресвятої Богородиці, які в місті цілком могли існувати у різний час (*Вихованець Т.* Церква Пречистенська // Острозька академія XVI-XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 462-464.).

Вірогідно, церковні братства існували при всіх острозьких церквах, проте підставових джерел про їх діяльність, на жаль, не збереглося. Див. також: *Nowicki J.* Osiedłość miasta Ostroga anno 1708 // *Rocznik Wołyński*. – Równe, 1938. – Т. 7. – С. 193-197; *Ostróg: ilustrowany przewodnik krajoznawczy* / Wydawcą i nakładcą dyrektor Gimnazjum Państwowego im. M. Konopnickiej w Ostrogu Tomasz Lysek. – Ostrog, 1934. – S. 50 (Plan miasta Ostroga z 17 wieku); *Кулаковський П.* Острозькі храми як місця поховання князів і шляхти у першій половині XVII ст. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог, 2011. – Вип. 5. – С. 123-124.

⁵ Найпоширенішу хронологію розвитку церкви див. *Вихованець Т.* Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 167-168.

⁶ Наприкінці XVI ст. ця ділянка Острога ще іменувалася Новим містом. Від початку наступного XVII ст. вона згадується у джерелах як *Застав'я*, тобто територія «за ставом», відгороджена від Старого міста штучною греблею, див. Підтвердження від короля Стефана Баторія фундації київського воєводи, маршалка Волинської землі князя Костянтина Острозького шпиталеві в Острозі (14 лютого 1585 р. у Варшаві) 1585 р., лютий 25. Варшава / До публікації підготувала Марта Боянівська // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 114; *Ostróg: ilustrowany przewodnik krajoznawczy*. – S. 50. Див. також: *Błyzniak M.* Nowe Miasto w środku i drugiej połowie XIX stulecia // *Ostróg. Biuletyn: kolo przyjaciół Ostroga nad Horyniem*. – 2000. – № 35/36. – S. 14-17; *Nowicki J.* Osiedłość miasta Ostroga anno 1708. – S. 181; *Вихованець Т.* Церква Воскресенська // Острозька академія XVI-XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 457; *Ричков П.* Острог (архітектурно-

На думку Тараса Вихованця, Воскресенська церква була заснована, ймовірно, у другій половині XVI ст.⁷ Разом з тим, відомі розвідки, автори яких не наважуються бодай приблизно датувати час появи храму, констатуючи, що зробити це складно⁸.

Перша писемна згадка про церкву, датована травнем 1591 р., – це донесення возного про різні кривди, заподіяні єпископу Кирилові Терлецькому луцьким войським і, водночас, острозьким старостою Жданом Боровицьким⁹. В документі фігурує ім'я воскресенського пароха о. Григорія, який величав Терлецького своїм владикою. Разом з іншим священником церкви Св. Онуфрія він свідчив про вигнання з маєтків Острозької єпископії слуг владики, після чого було пограбовано скарбницю Терлецького в Острозі¹⁰. Надалі отець Григорій із гайдуками залишився мешкати в резиденції єпископа, щоб охороняти згадану скарбницю від подальших розкрадань. З джерела також дізнаємося, що станом на 1591 р. воскресенський священник виконував обов'язки пресвітера¹¹. На відміну від інших острозьких парохів, учасником Берестейського православного синоду він не був¹².

Відповідно до поділу володінь Костянтина Острозького між його синами (1603), парафія Воскресіння Христового в складі Нового міста опинилася на частині волинського воєводи князя Олександра Костянтиновича¹³. У ревізії володінь його нащадків, датованій 1620 роком, на Застав'ї згадуються церква «Воскресіння» та «піп воскресенський»¹⁴. Зауважимо, що в цей час парафія була доволі великою, оскільки станом на 1620 р. у Новому місті проживало 2/3 населення Острога, чисельність якого становила 5 000 мешканців (600 домів)¹⁵. Скажімо, безпосередньо на вулиці *Низькій від річки* («*Vlica Nizka od rzeki*»), де стояла церква Воскресіння Христового, проживало близько 100 жителів¹⁶. В цей час парафіяльний священник проживав на сусідній *Колесницькій вулиці* («*Vlica Kolesnicka*»)¹⁷. Схоже на те, що й приходські пожертвування на храм мали б бути стабільними, оскільки за раху-

планувальний розвиток міста) // Там само. – С. 284-285.

⁷ Вихованець Т. Церква Воскресенська. – С. 457.

⁸ Ostróg: ilustrowany przewodnik krajoznawczy. – S. 29.

⁹ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, височайше учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі скорочення: Архив ЮЗР). – Киев, 1859. – Ч. 1, т. 1. – С. 315-320.

¹⁰ Там само. – С. 320.

¹¹ Там само.

¹² На соборі були такі острозькі священники: протопоп Андрій Пречиський (Пречистенський), він же Андрій Мелешко, пресвітери Дем'ян Наливайко та Ігнатій, ієродиякон Кипрія́н, див. Тимошенко Л. Беретсейська уній 1596 р. – Дрогобич, 2004. – С. 183.

¹³ Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упор. В. Атаманенко. – Острог, 2004. – С. 98, 103.

¹⁴ Там само. – С. 198.

¹⁵ Nowicki J. Osiedłość miasta Ostroga anno 1708. – S. 198.

¹⁶ Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. – С. 197-198.

¹⁷ Там само. – С. 197.

нок прилеглого ставу парафіяни церкви працювали на численних млинах, папірні, заробляли на розведенні риби¹⁸. Парафія Святосвєсенської церкви поширювалася, очевидно, і на частину Старого міста – вулиці *Турецьку*, *Кам'янецьку*, *від ставу* та ін.¹⁹

Через брак джерел, нам, на жаль, достовірно невідомо, коли острозька церква Воскрєсіння Христового перейшла до унії. Проте, зауважимо, що починаючи ще з 1629 р. в Острозі спостерігається похвалення тенденції переходу православних парафіян до унії. Окрім особистих релігійних переконань вдови великого литовського гетьмана Яна-Кароля Ходкевича Анни-Алоїзи з князів Острозьких²⁰ та її жорстких методів конфесіоналізації населення, на процес переходу до унії суттєво вплинуло перебування в Острозі унійного митрополита Йосифа (Рутського) під час його пастирської візитації Волині взимку 1629 р.²¹ У своїй реляції до Риму митрополит писав, що в Острозі ситуація є доволі складна, позаяк місто було поділене між двома власниками: малолітнім князем Владиславом-Домініком Заславським (1616-1656), на теренах володінь якого переважало лояльне ставлення до православних, та власне А.-А. Ходкевич, яка підтримувала виключно уніатів. В її володіннях й знаходилася церква Воскрєсіння Христового²². До того ж, митрополиту візитацію церков на території міста, яка належала Домініку Заславському, забороняв його опікун кальвініст Рафал Лещинський²³.

Як зазначав Йосиф (Рутський), між православними мирянами Острога почали поширюватися чутки, що він буцімто приїхав, аби «загарбати їхні церкви»²⁴. Припускалося й те, що проти митрополита буде вчинено закорот, проте місцевий староста завчасно зумів переконати підданих у тому, що гість має виключно мирні наміри. Цікавим є той факт, що станом на 1629 р. частина міщан Острога вже визнавала унію, про що свідчить відправа митрополитом Святої Літургії в одній із місцевих церков. Очевидно, цей храм незадовго до приїзду Йосифа (Рутського) А.-А. Ходкевич відібрала у православних і передала уніатам²⁵. На думку Петра Кулаковського і Тараса Вихованця, йдеться про церкву Св. Миколая Мирлікійського, яка перейшла

¹⁸ Ричков П. Острог (архітектурно-планувальний розвиток міста). – С. 284.

¹⁹ Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. – С. 196-198; Ричков П. Острог (архітектурно-планувальний розвиток міста). – С. 284.

²⁰ Кулаковський П. Острозька Анна-Алоїза (у заміжжі – Ходкевич) (*1600 – † 27.01.1654) // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 310-311; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. 2-ге. – Київ, 2008. – С. 98, 103, 124, 236, 268, 290, 292, 308.

²¹ Великий А. Злітопису Християнської України. – Рим-Львів, 2000. – Кн. 5. – С. 49-52.

²² Мицько І. Острозька трагедія 1636 р. // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 320.

²³ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (за матеріалами Волинського воєводства) // Дрогобицький краєзнавчий збірник (далі скорочення: ДКЗ). – Дрогобич, 2006. – Вип. 10. – С. 207.

²⁴ Великий А. Злітопису Християнської України. – Рим-Львів, 2000. – Кн. 5. – С. 50.

²⁵ Там само.

на унію явно раніше за інші, принаймні під час кривавих подій 1636 р. острозький літописець жодної інформації про неї не подає²⁶. Однак, на нашу думку, йдеться, швидше, про церкву Св. Онуфрія, яка, на відміну від Миколаївської церкви, була під юрисдикцією патронату А.-А. Ходкевич, яка ще в 1619 р., будучи гонителькою православних, «церков у Острозі святого Ануфрія повелі розметати»²⁷.

На богослужінні Йосифа (Рутського) окрім уніатів були присутні близько 200 православних мирян з інших міських парафій Острога, серед них, як писав митрополит, «навіть передові люди, які хотіли почути щось нового»²⁸. Згодом зміст проповіді поширився по цілому містечку, що спричинило чимало жвавих дискусій в середовищі православного духовенства та мирян²⁹. Проте в цілому острожани доволі різко реагували на поширення унії, і в цьому контексті особливою принциповістю вирізнявся місцевий протопоп Іван Бережанський³⁰. Після від'їзду Йосифа (Рутського) з міста православні міщани двічі переймали на дорозі унійного монаха, який супроводжував митрополита, і більше години лупцювали його палицями, через що він мало не помер³¹.

Під час зустрічі з митрополитом Анна-Алоїза Ходкевич зауважила, що проблема переходу Острога до унії є лише питанням часу: як тільки її двоюрідний брат Домінік Заславський отримає свою частку міста, православні не зможуть більше чинити опір, бо «патрональні права належать до обох сторін... Тоді треба буде там приїхати, і все станеться за моїм бажанням»³². Чекати залишалося недовго: повноліття Заславського мало настати через 2 роки, у 1631-му³³. Як відомо, право патронату в Луцько-Острозькій єпархії особливо сприяло унійним процесам³⁴. Перебуваючи під патронатом короля та шляхти, Церква безпосередньо залежала від релігійних симпатій землевласників, які, користуючись безумовним правом подавання священників до парафії, на власний розсуд вирішували, духовенство якої конфесії буде вести пастирську діяльність в межах їхніх маєтків³⁵.

²⁶ Кулаковський П. Острозькі храми... – С. 124.

²⁷ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – Київ, 1971. – С. 134.

²⁸ Великий А. З літопису Християнської України. – Рим-Львів, 2000. – Кн. 5. – С. 50.

²⁹ Там само. – С. 50-51.

³⁰ Мицик Ю. Літописець Острозький // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 197.

³¹ Великий А. З літопису Християнської України. – Рим-Львів, 2000. – Кн. 5. – С. 51.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Біла С. Становище православної церкви та унійні процеси у луцько-острозькій єпархії у працях волинських краснавиців // ДКЗ. – Дрогобич, 2006. – Вип. 10. – С. 277-278.

³⁵ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі... – С. 201. Деякі рефлексії щодо права подавання у маєтках князів Острозьких див. Кобринська М. Історичний розвиток права подавання у нашій Церкві на західних землях

Як влучно зазначає Михайло Довбищенко, в цьому контексті варто згадати про систему презент та ерекційних привілеїв, які мали невизначений характер, без вказівки на конкретні права і привілеї. У результаті, православні священики були погано забезпечені матеріальним статком і часто потрапляли у фінансову залежність від євреїв та орендарів маєтків³⁶. Зрештою поширеною умовою презенту був перехід священика до унії³⁷.

Подібними методами по відношенню до острозьких православних священиків, керувалася і А.-А. Ходкевич у 1633 р.: «І поотбирала маєтності церковнії і грунти і ні при чом церкви пооставалися»³⁸. Невипадково у 1629 р. дідичка Острога запевняла Йосифа (Рутського), що по відношенню до «своїх маєтків, які вона посідає самостійно, без спільника..., вона вчинить усе, що уважатиме за необхідне, але лагідно й ступенево»³⁹. Після чого, з урахуванням її права патронату, митрополит запропонував усунути від обов'язків православного *протопресвітера* з Острога, а на його місце призначити уніата⁴⁰. Княжна пообіцяла виконати цю вимогу, але «під іншим не релігійним сповідом, а таких okazji не бракуватиме»⁴¹. Зрештою, у своїх володіннях шляхта практикувала ствердження спеціальних універсалів, які б стимулювали перехід до унії безпосередньо мирян⁴². Інколи ці універсали свідомо стверджувалися з метою «задобрення» православних підданих. Наприклад, 3 березня 1635 р. А.-А. Ходкевич підтвердила давні права і вольності підлеглих їй міщан Острога⁴³.

В літературі добре відомим є факт прихильності «пані гетьманової» до унії. Успішні переговори із митрополитом Йосифом (Рутським), а також

України до Берестейської унії (1596 р.) // Записки НТШ. Доповіді ювілейного наукового конгресу для відзначення сторіччя НТШ. Секція Історії України і члени Історично-Філософської Секції. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1976. – Т. 192. – С. 252.

³⁶ Біла С. Становище православної церкви... – С. 278.

³⁷ Там само.

³⁸ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 137.

³⁹ Великий А. З літопису Християнської України. – Рим-Львів, 2000. – Кн. 5. – С. 51.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само. – С. 51.

⁴² Скажімо, 20 січня 1628 р. Олександр Заславський видав такий універсал підданам Дерманського монастиря. Коли піддані з Дерманя та навколишніх сіл відмовилися звертатися до монастиря (сюди скеровувалось унійне духовенство) з метою здійснення потрібних їм духовних практик, і навпаки здійснювали хрещення в інших парафіях, універсал князя передбачав покарання селян у розмірі штрафу на суму 100 кпі литовських грошів. В окремих випадках селян вивозили до Дубна у в'язницю (*Лопачька Н.* Настоятелі Дерманського монастиря Святої Трійці у першій половині XVII ст. // ДКЗ. – Вип. 11-12. – Дрогобич, 2008. – С. 161). Вочевидь подібна ситуація відбувалася через два роки після «Острозької трагедії» із мирянами Жидичинського монастиря, який король Владислав IV своїм привілеєм від 20 квітня 1638 р. передав унійному митрополитові Рафаїлу Корсаку (*Горін С.* Архимандрити Жидичинського Миколаївського монастиря в 40-х рр. XVII сторіччя // ДКЗ. – Вип. 10. – 2006. – С. 575).

⁴³ Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673 / Перемова П. Кеннеді Грімстед; упорядники Г. Боряк, Г. Вайс, К. Вислобоков, Л. Демченко, П. Кеннеді Грімстед, В. Кравченко, В. Страпко, Н. Яковенко. – Київ, 2002. – С. 687.

вступ у дію права патронату Домініка Заславського «розв'язали руки» А.-А. Ходкевич для того, щоб вимагати від православних жителів міста прийняття «святої єдності». З цього часу дії власниці Острога почали вирізнятися більшою радикальністю.

Наступні свідчення про Святоскресенську парафію датовані 1636 роком і пов'язані зі збройним виступом міщан проти своєї власниці. Ця подія, добре відома в літературі під назвою «Острозька трагедія»⁴⁴, як бачимо, мала свою передісторію. Відбираючи в острозького шпиталя, Святотроїцької церкви та Острозької академії володіння на Суражчині⁴⁵, і передаючи їх ордену єзуїтів, А.-А. Ходкевич, як власниця маєтку, мало зважала на старі права і привілеї цих інституцій. Однак, якщо вірити автору острозького літописця, ефективність економічного тиску була невисокою, бо ж «священники о достаток мало дбали, аби при православії»⁴⁶. Атмосфера конфлікту наростала і у зв'язку із загостренням відносин поміж пані гетьмановою і православним луцько-острозьким владикою Атанасієм (Пузиною)⁴⁷.

Якою була справжня причина (причини) виступу підданих і кровопролиття – питання дуже складне. Варто наголосити на тому, що власниками міста були пані Ходкевичева та її брат князь Заславський, і саме вони вирішували, якій Церкві протегувати, не радячись у цьому питанні зі своїми підданими. Відтак А.-А. Ходкевич не радилася з ними і щодо такого родинного питання, як перевезення тлінків свого батька до Ярослава. Важливо, що з точки зору закону, Православної Церкви в Речі Посполитій після 1596 року не було. Отже, передача храмів уніатам де-юре була цілком виправданим кроком. У своїй статті про конфлікти між православними і уніатами Михайло Довбищенко слушно підкреслює, що випадки передачі церков уніатам ажніяк не можна вважати захопленням, незаконними діями, адже сам король благословив унію⁴⁸. Якщо і було при цьому якесь порушення, то не закону, а волі предків.

Одним з небагатьох джерел, які описують подію 1636 року, є Лямент рівненського вчителя М.Н., який доволі правдоподібно відображає настрої, які панували в середовищі православних мирян, а крім того в загальних рисах реконструює сценарій протистояння. Спочатку, у ніч зі Страсної п'ятниці на

⁴⁴ Мицько І. Острозька трагедія 1636 р. – С. 318-321.

⁴⁵ Серед володінь були: замок і місто Сураж, села Сураж, Турова, Оношківці, Ходаки, Перпі і Другі Зиньки, Ісерна, двір і село Тетерівка. Див. про це у: Мицько І. Фундації Острозької академії // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 446.

⁴⁶ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – Київ, 1971. – С. 137.

⁴⁷ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (за матеріалами Волинського воєводства) // ДКЗ. – Вип. 10. – Дрогобич, 2006. – С. 211-212.

⁴⁸ Довбищенко М. Реалії та міфи релігійного протистояння на Волині в кінці XVI-першій половині XVII ст. // Соціум: Альманах соціальної історії. – Київ, 2003. – Вип. 2. – С. 82-57.

Великодню суботу 1636 р. Анна-Алоїза Ходкевич вивезла тіло свого батька кн. Олександра Острозького із Богоявленського храму, аби згодом перепоховати його за католицьким обрядом в м. Ярославі⁴⁹. Михайло Довбищенко помилково припускає, що це стало безпосереднім приводом для виступу православних міщан на Пасху 1636 р.⁵⁰ Але, як відомо, у своєму Ляменті православний автор нарікав на православних же парохів, які самі відчинили храм і, таким чином, сліпо виконали волю пані гетьманової⁵¹.

На нашу думку, міщани попередньо нічого «збройного» в такий святий день, як Пасхальна неділя, не планували, а саме обурення виникло після безпосередньої сутички із слугами власниці Острога. Зрештою, як зазначалося у «Ляменті»,

«День той, власне, що для Бога мав іти на хвалення,
Обернувся на зневагу від людей зухвалених»⁵².

Вважаємо, що після перепоховання батька А.-А. Ходкевич все ж планувала навернення своїх острозьких православних підданих до унії. Як писав літописець, «промишляла она много літ, що злоє православним вистроїти. Потом, року 1636, юже знала, що умислила воздвигнути гоненіє на церковь»⁵³. Влучною нагодою для початку навернення до унії острозьких мирян та духовенства і стало Святкування в Новоміській церкві Празника Воскресіння Христового: «Тепер свой час прибрала, що давно мислила. На Воскресеніє Христово, гди хрестияне тріумфують»⁵⁴.

У Великодній понеділок⁵⁵ за давньою традицією православні священики з інших парафій разом із своїми парафіянами йшли з празничною процесією на урочисте Богослужіння до церкви Воскресіння Христового⁵⁶. Маршрут процесії, очевидно, пролягав від соборної Богоявленської церкви повз замок вниз до моста попри шпиталь Пресвятої Тройці, а далі від брами до дороги, яка йшла вздовж греблі і вела до моста перед Новим містом, а звідти по

⁴⁹ Мицько І. Острозька трагедія 1636 р. – С. 320; Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 115.

⁵⁰ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі... – С. 212.

⁵¹ М.Н. Лямент про нещасну пригоду, про лихо й мордування острозьких міщан, 1636 р. / Переклав В. Шевчук // Українська поезія. Середина XVII ст. / Упор. В. І. Кречетань, М. М. Сулима. – Київ, 1992. – С. 192. Електронна версія цього джерела доступна за адресою: <http://litopys.org.ua/suspil/sus65.htm>.

⁵² Там само. – С. 190.

⁵³ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 137.

⁵⁴ Там само. – С. 138.

⁵⁵ М.Н. Лямент про нещасну пригоду... – С. 195.

⁵⁶ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 138. Проведення подібних процесій на межі XVII – XVIII ст. у Львові дисциплінував владика Йосиф (Шумлянський), який 8 травня 1702 р. навіть видав спеціальне розпорядження, у якому задекларував реєстр львівських церковних братств, які отримували право з «власними хоругвами та хрестами збиратись на загальні празничні та поховальні процесії» з дотриманням унійної канонічної традиції, див. Національний музей ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові (далі скорочення: НМЛ). – Ф. Рукописи кириличні та латинські. – Спр. 59, арк. 44 зв.

вулиці Низькій до церкви Воскресіння Христового. Однак, урочистий хід перервав поспішний каретний ескорт А.-А. Ходкевич, який на швидкості в'їхав у прочан⁵⁷. Автор Ляменту наголошував на тому, що пані гетьмановій пасувало б пропустити процесію:

«Коли люди йдуть у свято Бога вшанувати,
Постояти було б можна, коней вгамувати»⁵⁸.

Кваплячись, люди аристократки почали розганяти мирян лупцюванням першого, хто попадав під руку, «бичем затинаячи по людех»⁵⁹. В цій ситуації, як пише острозький літописець, прочанам було завдано чимало травм: «коньми потрутила людей, а інії з мосту попадали в ріку. Священици, видячи, же зле, єдні ризи з себе, где хто влуча, а інії з ризами у шпиталь под лави, под піч»⁶⁰. Можливо, пані Ходкевичева мала за мету зірвати празничні святкування безпосередньо у підконтрольній їй праву патронату церкви Воскресіння Христового, натомість справа набрала значно ширшого характеру, оскільки була пов'язана з представниками усіх «руських» парафій міста, а це допускає думку про умисне провокування православних до бійки. Острозький літописець згадує про те, що міщани не витерпіли і напали на Анну-Алоїзу та її погоничів, яких «мало не убили на смерть». Пані Ходкевичева одразу дала знати гайдукам та слугам про своє побиття і віддала наказ розігнати людей, через що «було ранених не мало з обох сторони»⁶¹. Водночас в Ляменті йдеться про те, що в розпал сутички власниця Острога намагалася зупинити бійку, яка відбувалася між шляхтою та підданими⁶².

На нашу думку, шукати винних у цій ситуації доволі непросто, і навіть сучасникам цих подій не було відомо, хто спровокував конфлікт⁶³. В історіографії поширена думка, що зачинателями конфлікту були слуги А.-А. Ходкевич, а міщани лише відповіли на провокацію⁶⁴.

Після сутички між слугами та підданими пані гетьманової відбувся процес в її доменіальному суді, внаслідок якого чимало православних мирян було піддано тортурам, а тіла тих, хто їх не витримав і помер, було викинуто за місто «на сніденіє псом», без права відправляти поховальний обряд⁶⁵. Під час розправи деяких активних учасників бійки навіть було порубано навпіл⁶⁶. Цікаво, що нещодавно у вівтарній частині сучасного храму Воскре-

⁵⁷ М.Н. Лямент про нещасну пригоду... – С. 191.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 138.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само.

⁶² М.Н. Лямент про нещасну пригоду... – С. 196.

⁶³ Там само. – С. 191.

⁶⁴ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі... – С. 212; Щумовський П. Остріг. Історичний нарис. – Маргет-Вінніпер, 1964. – С. 113.

⁶⁵ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 138.

⁶⁶ Там само.

сіння Христового було віднайдено масове поховання XVII ст. та металевий хрест, призначений для процесій. Існує припущення, що рештки майже 40 тіл належать мученикам за віру⁶⁷. Окрім дорослих кістяків тут знайдено і дитячі, а каміння від пращі, виявлене в людських черепах, доводить факт насильницької смерті. Ці подробиці перегукуються з наведеними нижче словами з Ляменту:

«Там дісталось і діткам, малюкам учтивим,
Білим головам чудовим і панам всім особливим,
Там суціль усіх побито, і хто там дивився,
Чи обухом, чи камінням хто і як там бився»⁶⁸.

Проте, слід визнати, що ми достеменно не відаємо, чи в згаданому похованні були жертви саме «Острозької трагедії», чи інші люди, що загинули під час якогось з татарських нападів або воєнних дій середини XVII ст.

В контексті подій 1636 р. варто зауважити, що літописець згадує про старших, які виступали від імені православних парафій: «Потом міщан старших всі турмо повні були до справи»⁶⁹. Припускаємо, що йдеться про старших братчиків, які від імені своїх церковних об'єднань захищали інтереси усієї православної громади Острога, як це часто траплялося в історії Львівського Успенського братства. Звідси, виникає рефлексія, що Анна могла зводити рахунки безпосередньо із православними церковними братствами міщан, що, як відомо, були ревною опозицією для впровадження унії. І хоча Лямент 1636 р. не може вповні слугувати надійним джерелом для реконструкції цих подій, проте він досі залишається чи не єдиним текстом, у якому містяться свідчення про реакцію православних мирян на згадані події.

Маловідомим є той факт, що правом Ставропігії в Острозі здавна користувалося братство Св. Миколая Мирлікійського⁷⁰. В інвентарі міста 1708 р. згадано, що воно начебто було надане «князями їх милостями». Згідного з цим привілеєм, братство наділялося численними полями, грунтами, сіножа-

⁶⁷ Дюг Ю. На Рівненщині в церкві біля вівтаря знайшли поховання 40 людей // ОГО.ua. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ogo.ua/articles/view/2011-10-14/30501.html>

⁶⁸ М.Н. Лямент про нещасну пригоду... – С. 194.

⁶⁹ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 138.

⁷⁰ Важливо зазначити, що про право Ставропігії, як право, яке належить юрисдикції єпископської влади, мовиться в заключній частині фальсифікату грамоти князя Любарта Гедеміновича (8.XII.1322) про надання сіл для соборної церкви Івана Богослова в Луцьку. Згідно зі спостереженнями Михайла Грушевського, Олега Купчинського, Ігоря Мицька та Ігоря Тесленка, ця частина фондушу була дописана до давнього тексту грамоти на початку XVII ст. у зв'язку із намаганням унійних владик повернути собі законні права на володіння Луцько-Острозької кафедри. Стосовно повноважень єпископа йшлося також про виключне право призначення священників, право відкриття пікл та ін. До Коронної Метрики у Варшаві 31 грудня 1629 р. було вписано підтвердження вище згаданої грамоти. Див. докладніше: Архив ЮЗР. – Ч. 1, т. 6. – С. 3; Мицько І. Заснування єпископської кафедри в Острозі // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 154-155; Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. // Релігія і церква в історії Волині: Збірник наукових праць / Під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 47.

тями та іншою нерухомістю, а його члени звільнялися від виконання міських та замкових повинностей⁷¹. І хоча доля оригіналу чи копії автентичного документа нам невідомі, є підстави вважати, що він таки існував. У нещодавно проведеному дослідженні Леонід Тимошенко оприлюднив дані про тернопільське братство Різдва Христового, що мало подібний привілей, виданий князем Василем-Костянтином Острозьким 3 вересня 1560 р.⁷² Цікаво, що в цьому документі князь порівнює спосіб поставлення священника, диякона і проскурниці з аналогічними процедурами в столичному Острозі⁷³. З цього випливає, що в головній резиденції Острозького також було братство, засноване до вересня 1560 року. Разом з тим, слід визнати, що у рік, яким датований «тернопільський привілей», кн. В.-К. Острозький не володів Острогом, тому цей документ або сфальшований, або був написаний пізніше. Існування ж іншого острозького братства при церкві Воскресіння Христового у період XVI – початку XVII ст. на сьогодні лише припускається.

Після розправи над повстанцями пані гетьманова «позапечатовала» три православні церкви: Богоявлення Господнього, Св. Онуфрія та Воскресіння Христового⁷⁴. Від Пасхи і впродовж усього літа в цих храмах не відбувалося жодних Богослужінь, а відтак братчики не могли здійснювати релігійні практики. Восени того ж року з волі князя Домініка Заславського на підвладній йому частині Острога усі православні храми остаточно перейшли до унії⁷⁵. Натомість прихожани трьох церков, які у своїй частині міста зачинила А.-А. Ходкевич, й надалі не бажали переходити до унії⁷⁶. Невипадково місцеві священники о. Іоанн Бережанський, о. Марко воскресенський та о. Кирил онуфріївський вимушені були покинути свої парафії «і уступили з

⁷¹ Nowicki J. Osiedłość miasta Ostroga anno 1708. – S. 197. Можна припустити, що цими «князями їх милостями» були прихильні до унійної церкви Заславські, однак права надавати ставропігію вони не мали. Подібний привілей міг видавати лише папа римський за посередництва свого нунція в Речі Посполитій та Генеральної Конгрегації Поширення Віри, як це було у випадку із Львівським Ставропігійним братством у 1708 р., див. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia : 2 vol. / Ed. A. Welykyj. – Romae, 1954. – Vol. 2. – S. 9-12.

⁷² Тимошенко Л. Тернопільське братство Різдва Христового у світлі маловідомих та нововіднайдених джерел (друга половина XVI-XVII ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць (Actes testandibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Відпов. ред. Микола Литвин). – Львів, 2011. – Вип. 20. – С. 675; Його ж. Виняткова роль князя В.-К. Острозького в православній церкві (формування уявлень, східна еклезіальна ідентичність та магнацька протекція в умовах річпосполитського права патронату) // ДКЗ. – Дрогобич, 2009. – Вип. 13. – С. 53-77.

⁷³ Тимошенко Л. Тернопільське братство Різдва Христового... – С. 675. Відповідно до «тернопільського привілею», парафіяльним священником мав бути єпископський протопоп чи намісник, при цьому панотець не міг бути ніким «віддалений»; тобто був незалежним від світської влади шляхти, однак міг бути переобраний безпосередньо братством, див. Там само. – С. 675, 677.

⁷⁴ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 138.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Крушинский Л. Исторический очерк Волини // Труды Волинскаго губернскаго статистическаго комитета. – Житомир, 1867. – Вып. 1. – С. 113.

міста ніщим»⁷⁷. Першою приєдналася до унії Пречистенська церква, в якій правив о. Стефан Смотрицький, а згодом і всі інші храми, включно з Воскресенським⁷⁸. Таким чином, прагнення А.-А. Ходкевич прилучити острозькі святині до унії не було короткотривалим, навпаки, воно послідовно реалізовувалося впродовж 1629-1636 рр., при цьому часом застосовувалися досить жорсткі методи тиску на православну громаду міста.

Острозькі події 1636 р. набули широкого розголосу, а інформація про них ширилася територією всієї Київської митрополії. Так, «острозьку трагедію» згадує автор православного полемічного твору «Індіціум» (1638), у якому описані вище події помилково датуються 1637 роком⁷⁹.

Церква Воскресіння Христового впродовж XVI – XVII ст. була дерев'яною, очевидно, не раз перебудовувалася, тому сьогодні складно сказати, як саме вона виглядала. Зображення храму на планах чи гравюрах XVIII ст. не дозволяє однозначно віднести споруду до доби князів Острозьких⁸⁰.

В часі національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького конкретних свідчень про церкву Воскресіння Христового виявити не вдалося. У 1648 р. Остріг «вогнем та мечем» був знищений загонами полковника Михайла Тиші, який начебто виклав окремі вулиці міста тілами убитих євреїв та уніатів⁸¹. Церква на короткий час мала повернутися до православ'я після того, як Остріг, полишений власниками, був за підтримки передміщан взятий загонами Гераська Яскевича (1649)⁸².

Достеменно відомо, що під час взяття Острога 28 вересня 1654 р. козацьке військо захопило чимало зброї, хоругви і бубни, проте місцевим християнам, «там будучим, неправди не чинили»⁸³. Складно сказати, чи в цей час острозькі парафії були унійними, чи все ж повернулися до православ'я, адже, як відомо, принаймні у 1657 р. в місті перебувала потужна козацька залага. Як підкреслював Михайло Грушевський, розквартировані на Волині козацькі війська, окрім військових та державних цілей, керувалася ще й «моральними мотивами: інтересами руської віри, національними руськими традиціями, інтересами християнства тощо»⁸⁴. Навіть гетьман Іван Виговський у 1659 р. намагався повернути православні фундації острозькій церкві Пресвятої Тройці, обумовивши це в своїй інструкції козацьким по-

⁷⁷ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 139.

⁷⁸ Кулаковський П. Острозькі храми як місця поховання князів і шляхти у першій половині XVII ст. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог, 2011. – Вип. 5. – С. 123-124.

⁷⁹ Архив ЮЗР. – Киев, 1914. – Ч. 1, т. 8. – С. 797.

⁸⁰ Ричков П., Луц В. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002. – С. 103.

⁸¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Wydany pod redakcją Bronisława Chlebowskiego. – Warszawa, 1886. – Т. 7. – С. 685.

⁸² Крушинский Л. Исторический очерк Вольни. – С. 129.

⁸³ Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1997. – Т. 9-2. – С. 951.

⁸⁴ Там само. – С. 1318.

слам на Варшавський сейм⁸⁵. Припускаємо, що економічні підоснови для життєдіяльності Святовоскресенської парафії в часі війни були підірвані, що було пов'язано із загальним спустошенням краю і, відповідно, скороченням раніше встановлених статей прибутку. Наприклад, у середині 1650-х рр. перестав діяти місцева папірня⁸⁶. З ревізії острозьких маєтків А.-А. Ходкевич від 1654 р. дізнаємося, що місто доволі сильно постраждало від воєнних дій, знизилась чисельність жителів, а відтак зменшилась і кількість парафіян⁸⁷.

На середину XVII ст. жителі Нового міста мали своє власне право та уряд, хоча кількість дворів не перевищувала 30⁸⁸. Перелік жителів Нового міста, про яких згадано у ревізії 1654 р., дозволяє припускати, що до парафії церкви Воскресіння Христового належало всього 10 господарств⁸⁹.

Після катастрофічної пожежі 1648 р., коли було спалено навіть соборну Богоявленську церкву⁹⁰, Святовоскресенська парафія продовжувала діяти. Поза сумнівом, вона перебувала у гіршій фінансовій ситуації, ніж в 1620-х, оскільки після татарського нападу 1658 р.⁹¹ чимало парафіян було пограбовано чи вбито, а значна частина будинків та земельних угідь пустувала. Однак, як впливає із ревізії 1654 р., парафіяльне життя тут поступово відновлювалося. Наприклад, від проданого збіжжя, зібраного на церковних землях, настоятель Святовоскресенської парафії виплачував 60 зл. податку для А.-А. Ходкевич⁹². Невипадково у 1657 р. Александер Конєцпольський підтвердив давні фундуші Воскресенської церкви на земельні володіння⁹³.

Існує версія, що в 1672 р. церква Воскресіння була відбудована чи перебудована, і з цього часу існувала до 1762 р. коли було зведено новий храм⁹⁴. Можливо, саме вона зображена на міській печатці Острога 1700 р., як церква, що знаходилася за межами мурів на території Нового міста⁹⁵. Разом з тим, більш вірогідно, що на печатці виکارбовано зображення одного з центральних храмів міста – мурованого Богоявленського собору з 5 банями.

⁸⁵ Оляничин Д. Пункти Івана Витовського українським послам на Варшавський сейм 1659 року // Записки НТШ. Праці історико-філологічної секції. – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 327-350.

⁸⁶ Ковальський М. Місцева папірня // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 317.

⁸⁷ Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. – С. 363-382.

⁸⁸ Там само. – С. 367.

⁸⁹ Атаманенко В. Опис Острозької волості 1654 р. // Український археографічний щорічник. – Київ-Нью-Йорк, 2004. – Т. 11-12. – С. 515.

⁹⁰ Збереглись спогади про спалення міста, які вперше були опубліковані мовою ідиш у Венеції, згодом у 1724 р. в Німеччині та 1878 р. – в Росії (*Шумовський П.* Остріг: Історичний нарис. – С. 114).

⁹¹ Там само.

⁹² Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. – С. 368.

⁹³ Ostróg: ilustrowany przewodnik krajoznawczy. – S. 29.

⁹⁴ Тарас Вихованець помилково вважає, що церква XVII ст. проіснувала до XIX ст., див. *Вихованець Т.* Церква Воскресенська // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 457.

⁹⁵ *Капраль М.* Магдебурзький привілей місту Острогу 1585 року // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 215.

Церква, як і все Нове місто, залишалися легко доступними для ворожих набігів. Наприклад, в ревізії частини замку та міста Острога від 1690 р., коли ця частина міста належала Яну-Александру Конєцпольському, зазначалося, що «Нове місто лежить в низині на болоню, де люди поселяються близько до води, лісу і пасовищ... Якщо б була (добра) оборона всього цього, то було б людей більше. Ніякого муру тут немає, лише частина ринкової площі огорожена з дерева, а з другого боку ратуша, яка від сторони поля тільки парканом огорожена»⁹⁶.

Принаймні до 1708 р., коли значна частина Острога належала Теофілії Любомирській, церква Воскресіння Христового продовжувала знаходитися у межах володінь Яна-Станіслава Яблоновського⁹⁷. Про це також свідчить острозький шляхтич Вільгельм-Ян Роттарій (?-1708)⁹⁸, який у 1708 укладаючи інвентар «Осідлості міста Острога»⁹⁹, цілком правомірно не подав жодних вісток про прилеглі до церкви території, оскільки вони належали іншому власникові.

На думку Миколи Бирука, у перші роки XVIII ст. фінансова ситуація у парафії церкви Воскресіння Христового значно погіршилася, оскільки в Новому місті Острога (за мурами старого міста) особливо негативно позначились події Північної війни¹⁰⁰, які призвели до запустіння десятків димів та земельних плячів¹⁰¹. Невипадково, на початку XVIII ст. вільні християнські наділи масово заселяли євреї¹⁰².

Поступово парафія відновлювала свої фінансові потуги, за рахунок розширення самої парафії. Згідно плану Острога XVIII ст. на території Нового міста існувало 5 вулиць (огорожених спільним земляним валом) в центрі, між якими й знаходилася церква Воскресіння Христового¹⁰³.

⁹⁶ Ревізія частини замку та міста Острога (фрагмент) 1690 р. / До публікації підготувала Марта Боянівська // *Острозька давнина. Дослідження і матеріали*. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 144-145.

⁹⁷ Бирук М. Становище єврейського населення Острога в першій третині XVIII ст. // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. – Острог, 2011. – Вип. 17. – С. 73. Під юрисдикцією Яблоновських Нове місто було також і в 1794 р. (*Dokowski E. Ostróg nad Horyniem // Ziemia: Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany*. – Warszawa, 1928. – № 8. – С. 119).

⁹⁸ Був управителем маєтків Теофілії Любомирської на Острожчині, брав участь у битві під Віднем 1683 р. зберігся його натрунний портрет 1708 р. з Острога, виконаний на мідній блясі місцевим невідомим художником Див. Український портрет XVI – XVIII століть. Каталог-альбом / Авт.-укл. Галина Белікова, Лариса Членова – Київ, 2006. – С. 108.

⁹⁹ *Nowicki J. Osiedłość miasta Ostroga anno 1708*. – S. 179-228.

¹⁰⁰ 26 серпня 1705 р. передмістями Острога проходило військо гетьмана Івана Мазепи (40000) та 15 000 московської піхоти, причому 8 000 московського війська під командуванням Семена Протасовича Неплюєва квартирувало безпосередньо в Острозі, що звичайно обтяжувало населення (*Шумовський П. Остріг. Історичний нарис*. – С. 116).

¹⁰¹ Бирук М. Становище єврейського населення Острога в першій третині XVIII ст. – С. 72-73.

¹⁰² Там само. – С. 74.

¹⁰³ Див. факсиміле плану м. Острога XVIII ст. у статті: *Заяць А. Острог у XVI – першій*

В контексті переходу Луцько-Острозької єпархії до унії у 1702 р.¹⁰⁴ Святовоскресенська парафія остаточно стає підпорядкована реформаційним ідеям унійних владик. Слід визнати, що унійні процеси в парафіях Острога на початку XVIII ст., а також участь у них церковних братств¹⁰⁵ є неповними, а тому потребують серйозних архівних пошуків. Лише в їх результаті можна буде сформулювати певні висновки, підготувати спеціальні розвідки – такі, які нині є про крилошанські парафії Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії¹⁰⁶.

В одному із історико-статистичних описів Волинської єпархії, укладеному 1892 р., зазначалося, що при церкві здавна існувало церковне братство, яке за кошти, зібрані від пожертвувань у 1762 р., збудувало новий дерев'яний храм та дерев'яну дзвіницю¹⁰⁷. В цей час до парафії належали поселення Дорогоща, Черніводи, Слобідка, Півнева Гора і Довгий Брід¹⁰⁸. Вочевидь, у XIX ст. для укладення таких докладних статистичних даних було проаналізовано акти візитації, які до наших днів практично не збереглися.

Першим відомим нам унійним священиком церкви Воскресіння Христового був о. Петро Васильківський, якого своєю рекомендаційною грамотою від 9 липня 1713 р. ствердив князь Станіслав Яблоновський¹⁰⁹. З різних джерел відомо, що упродовж XVIII ст. привілеї Святовоскресенської парафії на володіння церковною землею неодноразово підтверджувалися тими чи іншими володарями Нового міста. Так, 3 лютого 1713 р. чергову «апробацію» здійснив Станіслав, а 8 січня 1760 р. – Ян-Каєтан Яблоновські¹¹⁰. В підтверджувальній грамоті кн. Антонія Яблоновського від 30 липня 1768 р. йдеться про поновлення прав братства на ранішу фундацію міщанина Йозефа Опученька, який свого часу записав на храм і церковне об'єднання свій хутір Самочин та проценти від суми 200 злотих, записаної на торгових лавках¹¹¹. Як

половині XVII ст. (економічний розвиток) // Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 288.

¹⁰⁴ Однією із причин була криза національно-релігійної ідентичності української шляхти, яка через свою фінансову та політичну слабкість вже не була спроможна підтримувати православні парафії (Довбищенко М. На порозі нової доби: православна шляхта Волині кінця XVII – початку XVIII ст. // ДКЗ. – Дрогобич, 2012. – Вип. 16. – С. 167).

¹⁰⁵ Довбищенко М. На порозі нової доби: православна шляхта Волині кінця XVII – початку XVIII ст. – С. 157.

¹⁰⁶ Сковчиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С. 279, 605-607; Лазорак Б. Церковні братства Львівсько-Кам'янецької єпархії (XVIII ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». – Луцьк, 2012. – С. 8-9.

¹⁰⁷ Девятсотлетие Православия на Волыни (992-1892) / Автор. упор. Н.Н. Трипольский, М.И. Щеглов, Е.А. Сретенский, Ф. Ильинский. – Житомир, 1892. – Ч. 2: Статистические сведения о приходах Волынской епархии. – С. 420-421.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму як джерело з історії Острога XVIII ст. // Актуальні питання культурології. Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології РДГУ. – Рівне, 2010. – Вип. 9. – С. 15.

¹¹⁰ Там само. – С. 14-17.

¹¹¹ Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського

бачимо, церковне братство Воскресіння Христового володіло серйозними додатковими фінансовими надходженнями, які дозволяли не тільки утримувати храм, але й здійснювати його реконструкцію чи новобудову.

Упродовж всього XVIII ст. дерев'яна церква Воскресіння Христового становила центр однієї з чотирьох міських парафій Острога (поруч із приходами храмів Св. Миколая Мирлікійського, Св. Параскеви П'ятниці та Успіння Пресвятої Богородиці)¹¹². Після другого поділу Речі Посполитої 1793 р., внаслідок якого значна частина Волинського воєводства опинилася у складі Російської імперії, острозькі парафії змушені були повторно «вийти з унії». Відомо, однак, що цей процес остаточно завершився у 1797 р. після затвердження на Волині концепції «державного православ'я»¹¹³.

Наприкінці XVIII ст. відбулося будівництво нового дерев'яного храму Воскресіння Христового, оскільки попередня будівля була втрачена чи то під час пожежі 1775 р.¹¹⁴, чи то внаслідок бойових дій на Новому місті між військами російського генерала графа Михайла Каховського та загонами генерала Тадеуша Костюшки (липень 1792 р.)¹¹⁵. У 1901 р. Воскресенська церква, що єдиною з-поміж інших острозьких храмів простояла аж до XX ст., через аварійний стан споруди була розібрана. На її місця у 1910 році з'явилася нова мурована церква, побудована у т.зв. псевдовізантійському стилі¹¹⁶.

Інституційно-правова роль, зміст та формуляр статуту острозького церковного братства Воскресіння Христового 1760 р.

На сьогодні відомо лише два джерела, які дозволяють частково реконструювати історію унійних церкви та братства Воскресіння Христового в Острозі: церковна метрика хрещених, вінчаних та померлих 1735-1788 рр. з укладеними касовими записами¹¹⁷ та власне досліджуваний нами статут церковного братства від 4 липня 1760 р.¹¹⁸

храму... – С. 14-17.

¹¹² Блажейовський Д. Поважні осяги та великі втрати. Список єпархій, парафій та монастирів від Попраду по Дніпро (1768-1991). – Львів, 2008. – С. 138.

¹¹³ Шумовський П. Остріг. Історичний нарис. – С. 118; Близняк М. Місто Острог наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // Студії і матеріали з історії Волині. – Кременець, 2009. – С. 229.

¹¹⁴ Słownik geograficzny... – S. 684, 687.

¹¹⁵ Там само. – S. 687. Після битви на території Нового міста в кільканадцяти могилах було поховано убитих солдат, див. Там само. – S. 690.

¹¹⁶ Ричков П., Луц В. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – С. 105; Ричков П. Острог (архітектурно-планувальний розвиток міста) // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 285.

¹¹⁷ Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму... – С. 14-17. В порівнянні з Львівсько-Галицько-Кам'янецькою єпархією на Волині збереглося значно менше метричних книг з часу XVII – XVIII ст. Див., наприклад: Каталог метричних книг Державного архіву Волинської області (1600-1933): Спеціальний довідник / Упор. Гика В. М. – Луцьк, 2008. – 588 с.

¹¹⁸ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (далі скорочення: НБУВ). – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – ПИФР СІХ 2/80. – 2 арк.

Зазначимо, що Микола Близняк, який підготував спеціальне дослідження про метрику, помилково характеризує її як джерело до історії православної церкви Воскресіння Христового, оскільки у XVIII ст. церква діяла виключно як унійна святиня, а відтак у метричних записах ідеться тільки про унійну громаду. Водночас згадане джерело містить важливі свідчення про діяльність братства, а також дозволяє визначити соціальне і родинне середовище мирян, які разом із парохом створювали братство у 1760 р., будували церкву у 1762 р. тощо.

Записи метрики розпочинаються 14 березня 1715 р., коли відбулося хрещення хлопця Венедикта (ім'я свідчить про унійне віровизнання), який був сином настоятеля церкви Воскресіння о. Івана Кононського від другого шлюбу з якоюсь Катериною¹¹⁹. Як виявилось, братство безперервно виконувало свою релігійну функцію, позаяк впродовж 26 років (за даними метрики) мало змогу забезпечувати все необхідне для належного виконання обряду хрещення. Як відомо для підготовки подібних обрядів братчики купували необхідне богослужбове начиння (ладан, миро, свічки тощо), організовували хор, оплачували роботу паламара, священника та ін.¹²⁰ За цей час в храмі охрестили 492 особи¹²¹.

Стабільне виконання записів, свідчить про сумлінне виконання братством артикулу вищезгаданого статуту 1760 р., який передбачав ведення метричних книг. Відтак, братство виконувало постанови Замойського синоду 1720 р. та інструкції єпархіальних соборів. Також метричні записи про хрещення новонароджених свідчать і про соціальну приналежність їхніх батьків, які окрім того, що були парафіянами, цілком могли бути членами братства. Серед них найчастіше згадано гончарів, пасічників, мельників, малярів, мечників, лучників, ковалів, теслярів, кушнірів, бондарів, кучерів, куховарок та ін.¹²²

В усіх записах метрики спостерігається чітке фіксування родинної приналежності учасників обрядів. Скажімо, в записів від 18 січня 1741 р. згадано, що о. Іван Кононський вінчав Петра Гавриловича Гончара з Агафією Киселівною з острозького присілку Слобідки. Під час здійснен-

¹¹⁹ Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму... – С. 16.

¹²⁰ Незважаючи на те, що касових записів або протоколів засідання братства не збереглося, аналіз його статуту, а також проведений аналіз численних касових записів братств із сусідньої Львівської єпархії дозволяють говорити про релігійну функцію братств, яка полягала у забезпеченні храму усім необхідним начинням, забезпечення оплати послуг дяків і паламарів (або ж обрання їх із числа братства), закупівля богослужбових книг, ремонт храму, догляд за цвинтарем, організація парафіяльних празників (часто включаючи оплату музик), канонічне виконання обряду хрещення, вінчання, поховання тощо. Не виконання цих релігійних обов'язків слугувала візитаторам приводом для закриття храму, ліквідації братства або ж призначення пгравців чи покарань (*Лазорак Б.* Церковні братства Львівсько-Кам'янецької єпархії (XVIII ст.). – 20 с.).

¹²¹ Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму... – С. 16.

¹²² Там само.

ня таїнства в церкві були присутні Стефан Торчицький, Андрій Хамратюк, Микола Чупринка та ін.¹²³

Після смерті о. Івана Кононського (літо 1759 р.) братчики запрошують на відправи священників із сусідніх парафій: настоятеля острозької Пречистенської церкви о. Павла Суружкевича, ієрея невідомої церкви Якова Котовича. Згодом острозький декан призначив до церкви Воскресіння Христового тимчасового адміністратора о. Федора Котовича, який служив у парафії до січня 1760 р., коли обов'язки пароха почав виконувати син покійного о. Івана Кононського – 25-річний о. Венедикт¹²⁴.

Перед тим, як звернутися до духовної влади, 8 січня 1760 р. братство та новий парох звернулися до світського патрона Яна-Каєтана Яблоновського з проханням підтвердити право громади на володіння церковними ґрунтами¹²⁵. Вирішивши необхідні економічні питання, через півроку братство зайнялося юридичним оформленням свого церковного статусу.

З цією метою братчики відрядили делегацію до єпископської резиденції в м. Рожищі, де 4 липня 1760 р. владика Сильвестр (Любенецький-Рудницький) ухвалив статут братства¹²⁶. Зауважимо, що вперше статут був опублікований у 1882 р. на сторінках періодичного видання Київської духовної академії «Руководство для сельских пастырей»¹²⁷. Однак, при публікації статуту не були належно оцінені в тодішній церковній історіографії XIX ст., позаяк її представники позиціонували подібні джерела унійної доби виключно з позицій концепції «єдиного православ'я», що зумовлювало появу тверджень про негативні впливи унії Української Церкви з Римом на релігійне життя мирян.

Також варто зазначити, що подібні публікації супроводжувалися порівнянням статутів унійних братств. Скажімо, на сторінках одного з номерів «Киевских епархиальных ведомостей» досліджуваний нами статут Острозького братства Воскресіння Христового, чи не вперше в історіографії, порівнювався із формуляром статуту, який був укладений Львівським владикою Левом (Шептицьким) для братств підконтрольної йому Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії. Це й не дивно – у XVIII ст. статuti різних єпархій мали багато спільного, хоч і вирізнялися структурою та змістом. При цьому зазначалося, що на відміну від друкованих статутів львівських владик, статuti, стверджені владиками луцькими, «более носили на себе черты униатского характера»¹²⁸. На нашу думку, це твердження є помил-

¹²³ Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму... – С. 16.

¹²⁴ Там само.

¹²⁵ Там само. – С. 15.

¹²⁶ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. – 2 арк.

¹²⁷ Руководство для сельских пастырей. – Киев, 1882. – № 52.

¹²⁸ Уставы, сієсть артикулы братскіє // Киевские епархиальные ведомости. – Киев, 1884. – № 8. – С. 348.

ковим, оскільки в обох випадках артикули вказують на унійний характер через посилення ролі парафіяльного священика в діяльності братств. З іншого боку, у статуті острозького братства, на відміну від редакцій статутів з Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії, відсутні згадування Святійшого Апостольського Престолу у Римі чи ім'я Папи Римського, що, в основному, укладалося в текст братської присяги¹²⁹. Таким чином, між статутами унійних братств згаданих єпархій простежуються суттєві відмінності, які вочевидь свідчать і про відмінності реформаційних ідей, які хоч і одночасно, проте по-своєму, розвивали луцькі та львівські єпископи, щоправда, з єдиною метою – адаптувати братства до постанов Замоїського синоду 1720 р.

Аналізований нами документ найбільш подібний (за змістом та формуляром) до статутів, які, починаючи із 1759 р., стверджував холмський владика Максиміліан (Рилло) (1759-1785)¹³⁰. Як зазначали перші дослідники проблеми, статuti унійних церковних братств XVIII ст. забезпечили мирянам необхідні правові умови для збереження східного обряду, а також дозволяли залишатися серйозною опозицією щодо прагнень католиків (зокрема єзуїтів) повністю латинізувати руську церкву¹³¹.

Холмський єпископ першим на теренах історичної Волині зрозумів потребу в продовженні братської традиції в унійний час, позаяк церковні братства у всіх парафіях єпархії могли стабільно виконувати дві найважливіші функції: доглядати за парафіяльним храмом та забезпечувати релігійно-моральне виховання (катехизацію) мирян¹³². На думку волинських істориків-краєзнавців, очільники Холмської і Луцької єпархій прагнули перетворити братства на міцні унійні корпорації, які б встояли перед можливою загрозою латинізації Церкви: «братства представляли собою, в то время, и по своему устройству, и по своей деятельности, строго и правильно организованные институты, способные – быть на страже униатского народа и – отражать нападения на него хитрых ксендзов-иезуитов»¹³³. На сьогодні це єдине відоме визначення поняття «унійного братства», яке вдалося віднайти в історіографії XIX ст. і яке відносно не заангажоване концепцією «єдиного православия».

¹²⁹ Подібна унійна формула присяги присутня в кожному із 40 виявлених нами оригіналів статутів Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії періоду 1711-1779 рр. Див., наприклад: Центральний державний історичний архів України в м. Львові. – Ф. 201, оп. 46, стр. 152. – 1 арк.; НМЛ. – Ф. Рукописи кириличні. – Спр. 2741. – 1 арк.; ф. Рукописи кириличні та латинські. – Спр. 500, арк. 3-7 зв.; спр. 415, арк. 1-4 зв.

¹³⁰ Девятсотлетие Православия на Волини (1861-1892). – С. 212-223; Блажейовський Д. Ієрархія Київської церкви (861-1996). – Львів, 1996. – С. 303.

¹³¹ Девятсотлетие Православия на Волини (1861-1892). – С. 212-213.

¹³² Там само. – С. 213.

¹³³ Там само.

СИЛѢСТЕРЪ ЛѢБИЕНІЕЦКІИ
РѢДНѢЧКІИ

Бжїю, и сѣгашу аплакашу Орѣна Благодѣїю
Бжїархъ Митрополїи Кїевскїа, Галицкїа и Буковїн,
ЛѢЦКІИ и Острогскїи епископъ

ВѢИМА ПРѢДЪ И ЖИВОНАЧАЛНЫА ТРОЦЫ. Оца, и
Сна, и сѣгашу Дха, Аминь: и ѣ достоуваанїю еѣди памата.
Не ѣ рѣкоткоиницѣ Хрїмѣхѣ жнелїи башнїи: емѣже Прѣтої
Нѣш, землїа подножїе: но и дѣже дѣлїи нїи трїе еѣдѣтѣ собрани,
соѣзомѣ людеѣ славы Бжїтвенныа слазаны, тамо порученїю своему еѣлїско-
мѣ, поѣредѣ нїхѣ и вїнїхѣ, аки ѣ Чркѣхѣ нїе Бга жнелїаго пребывати еѣгово-
лїи: сїеже собранїе, коанїемъ приносїтѣ еѣгодатѣ? еѣдїа приносїтѣ еѣдїа
нїматѣ еѣ соѣомъ (нѣо тогда еѣз еѣлїа еѣлїа приносїтѣ еѣдїа:) нѣтїеѣ еѣтѣ
нїзвержати: токмо, еѣже ѣ еѣмѣ собранїи еѣдинодѣшнѣ рѣкотати Гдѣи, еѣ
Има Прѣтої Бѣи, нїи сѣтїхѣ Бгѣоѣгоднїшнїхѣ, рѣнѣ еѣтѣ, аки Чрѣтѣ-
вѣтїи: еѣлїахѣ хотїи сошѣстїи да вїнїматѣ. И понѣже сїа еѣлїа еѣлїа
жнелїїемѣ, люѣвїи еѣлїа еѣлїа сѣтїи Гдѣи, воздѣжїи и рѣжїи,
Хрїтоанїїи, Чркѣи *бжїтвенныа* еѣлїа
еѣлїїтїеїи, и Парохїїи, а еѣлїїтїи *бжїтвенныа* еѣлїа
смирнїи молиїи Нѣсѣ Пѣстыра своего: даѣи на сошѣжїїи при рѣнїи
Чркѣи, и оѣстроїїи еѣлїїтїи: не токмо Нїи Бгѣословїїи, но и оѣставїи еѣлї-
нїа еѣлїи Оѣраза, и еѣлїїнїи: (какѣ ѣ еѣмѣ соѣтѣ еѣлїїтїи поѣлїїтїи
рѣкотати Гдѣи, и Има Прѣтої Бѣи еѣлїїтїи) Онїи еѣлїїтїи.
Сегѣ рѣдїи мѣ Пѣстырѣ сїицеѣ нїхѣ жнелїи, еѣ еѣлїїи еѣлїїтїи
прїемїи, люѣтїи рѣнїи еѣлїїтїи сѣтїи Гдѣи, и Гдѣ поѣлїїтїи
нїи: и не медлїи доѣлїїтїи молиїи помїнїи жнелїїтїи, еѣлїїтїи
нѣмѣ еѣлїи поѣлїїтїи: собранїи Бжїтїи при еѣлїи мїнїи
Чркѣи *бжїтвенныа* еѣлїа по нїиїи и зѣлїїтїи
еѣлїїтїи, нѣлїїтїи и
сѣлїїтїи, Бгѣословїїи Нѣше, сїиїи Нѣлїїтїи нїиїи еѣлїїтїи, сїиїи
(кѣомѣ соѣтѣ еѣлїїтїи пребывати нїиїи) по Пѣлїїтїи оѣлїї-
конїїи еѣлїїтїи.

Дрѣтїи

Бжїю, ꙗ сѣаго ѡпакаго Ороѡа Блгодатїю
Бжїахъ Мѡтрополїѡ Кїевскїа, Галїцкїа ꙗ Бжї Росїѡ,
Лѡцкїѡ ꙗ Острогскїѡ Епїскопъ

[illegible]

ՀԻՄԱՆՔԸ

*Перша сторінка Статуту братства Воскресіння Христового
в Острозі (1760)*

по прибранні Аха старш въ прѣборѣ избравъ себѣ чотырьхъ канцлѣрѣвъ
собныхъ на старшинство Братское; и которымъ зъ тыхъ болшъ ебдѣть имѣти
красокъ; Сей ебдѣть старшимъ Братомъ, а иніе тры ебдѣть советниками по
чину избраніа своихъ; шестатніи можѣть быти писаромъ Братскимъ.

А Р Т Ы К Ѣ Л З, ѿ.

Книги на списаніе Братіи вписующихъ и оупошнихъ, Карбонъ, Регістра приходящихъ и
роходящихъ: въ Церкву, или въ домъ старшаго Брата, ради нижнихъ вѣщанийхъ оу-
потребленій, имѣти належаѣтъ. Понже при вписаніи въ число Братства вписанаго,
при схадакахъ въ каждое время, наипаче въ потребѣ Церквы, подобаетъ Братіамъ по
силѣ свои до Карбона милостивно стѣю складати, и сію чинъ молодшихъ Братіи
на оупотребленіе общихъ Братскихъ требованій и жданіи.

А Р Т Ы К Ѣ Л З, ѿ.

Схладки Братскіе, Головиніи маѣтъ быти чотыри рази до Рокъ, снѣсть: въ Праз-
дникъ Рождества старш Аха, въ на Оупеніе Прѣторъ Бци, въ на день Ржества
Прѣторъ Бци, въ на Соборъ Прѣторъ Бци, въ на Благовѣщеніе Прѣторъ Бци. Мѣншѣ
схладки можѣтъ быти кождаго Мѣсяца въ одинъ день; на тыхъ схладкахъ маѣтъ
быти чотныи Оцѣ Парохъ Церквы, и Братіа вси: наже наинше пѣти: Чю нѣныи:
по Прѣтомъ, Пѣны д. Праздника: Посѣмъ должны ебдѣть внимати поученію ш
Учѣна, таже советовати въ порядкахъ Аховныхъ, въ оукрашеніи Церквы, въ спомо-
женіи нищихъ, таже въ погребаніи оумирихъ, дабы тѣмъ ихъ на погребаніи по
распѣтїахъ не шербѣали; на тыхъ же схладкахъ, маѣтъ ебдѣти старшій мѣншхъ
Братіи запригѣшеніи и прѣстѣпленіи; сирѣчь, аще не ебдѣтъ кто въ Церквѣ въ время
Виношнаго, Службы Бжїа, иннаго Брата шбезчеститъ, или оударитъ, тако-
выхъ старшинъ ебдѣтъ карати прѣмъ оупоминаніемъ, посѣмъ иными вынѣми:
на прикладъ, сидѣніемъ въ шещимъ соблуденіи, или принудженіемъ до дана кося, гнѣ-
вѣ до карбона: сего ради Братіа въ снцкихъ спѣвахъ разѣхъ Ржѣтовыхъ, и то-
ловныхъ, не въ иномъ ебдѣтъ токми въ Братскомъ да шцѣтъ спѣкѣданности. Аще
кто мѣнтѣа безнадѣждѣ покаяніа, таковаго въ Числѣ Братіи шринѣти належаѣтъ.
Старшій Братъ съ советниками; при избраніи иныхъ въ мѣсто свое, должнъ ебдѣтъ
прѣ время: и Братію; въ прѣставленіи своихъ и въ всѣхъ вѣщехъ Братскихъ ш вѣдѣ-
дати.

Сіе Писаніе (да прѣспѣвантъ Ревнителѣ Славы Бжтѣнныа въ всімъ, и ѿже не
прѣстѣпати, ани швѣдити въ чѣмъ Брата своего, занѣ мѣтитѣа ебѣтъ
Гдѣ:) въ хранимѣ всімъ Хрѣтолюбивымъ предающе, Печатію Нашю оутвердженою
Рѣкомъ Властою подпѣсѣхомъ: Адамъ Рокъ Гдѣа 1760 Мѣсяца Аня 3

Силвестеръ Савинъ

Остання сторінка Статуту братства Воскресіння Христового
в Острозі (1760)

Ствердження та масове поширення статутів, укладених канцелярією Максиміліана (Рилла) для братств Ковельського деканату Холмської єпархії, стало прикладом для канцелярії луцько-острозького владики¹³⁴. Структура та зміст артикулів статутів братств обох єпархій є практично однаковими, так само, як і переважання в діяльності братств релігійної функції.

У Відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського вдалось віднайти оригінал друкованого статуту Острозького братства Воскресіння Христового 1760 р. Як виявилось, текст документа, з одного боку, серйозно відрізняється за змістом від статутів православних братств Луцької єпархії періоду XVII ст.¹³⁵, які містили артикули, що вказують на ставропігійні права (незалежність від влади єпископа, вільне обрання парафіяльного священика та ін.), а з іншого боку, є подібним із текстами друкованих статутів Перемишльської та Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії періоду XVIII ст. Припускаємо, що через те, що луцькі єпископи володіли титулом екзарха Київської митрополії і безпосередньо від імені Папи Римського наглядали за її розвитком, у стверджуваних ними статутах, на відміну від інших єпархій, допускалась відсутність імені Папи Римського, позаяк у документі достатньо було підпису унійного екзарха. Скажімо, достовірним підтвердженням екзархату Сильвестра (Любенецького-Рудницького) може слугувати його послання від 26 травня 1764 р., у якому владики повідомляє мирян, що папа Климент XIII надає, терміном на 10 років, право відпусту гріхів віруючим, які візьмуть участь у прощі до парафіяльної церкви Св. Миколая Мирлікійського у м. Рівному і виконають там усі необхідні унійні релігійні практики та молитви¹³⁶.

Унійний характер статуту Воскресеньського братства обумовлювався одразу в передмові до артикулів, при згадуванні унійної формули: «В ім'я Пресвятої і Живоначальної трійці, Отця і Сина і Святого Духа»¹³⁷. Після цього єпископ звертає увагу мирян, на особливій духовній візії церковного братства в релігійному житті, підсилюючи зміст новоствореної організації численними цитатами із Святого Письма. Нарешті, острозьке церковне

¹³⁴ Девятое столетие Православия на Волыни (992-1892). – С.213

¹³⁵ Відомо, що у Луцькій єпархії першим подібним об'єднанням, що його офіційно визнав єрусалимський патріарх Теофан, стало Луцьке Хрестовоздвиженське Ставропігійне братство (20.VII.1620), в діяльності якого переважали релігійна та благодійницька функції. Невипадково воно номінувалося «братством милосердя», що засвідчує найдавніший в єпархії текст ставропігійного статуту, стверджений константинопольським патріархом Кирилом I Лукарісом близько 1623 р. (*Довбищенко М.* Луцьке православне братство 1617-1648 рр. в світлі нових архівних документів // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди. Науковий збірник.* – Луцьк, 2007. – Вип. 26. – С. 148; *Памятники, издаанные Киевскою комиссией для разбора древних актов.* – Киев, 1898. – Т. 1. – С. 8, 26, 29).

¹³⁶ Каталог пергаментних документів Центрального державного архіву УРСР у Львові 1233-1799 / Ред. Купчинський О.А., Ружицький Е.Й. – Київ, 1972. – С. 534-535.

¹³⁷ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Стр. СІХ 2/80. – Арк. 1.

братство єпископ позиціонує так: «Сїеже собранїе коликую приносить благодать, егда присносущество Господне иматъ съ собою...»¹³⁸. Також наголошувалося на особливій взаємопідтримці братчиків, позаяк в основі їхньої діяльності мала бути релігійна функція: «единодушно работати Господеви въ Имя Пресвятой Богородицы или Святыхъ Богоугодившихъ равно есть...»¹³⁹.

Цікаво, що єпископ опосередковано звертає увагу на усталеній традиції поширення артикулів в інституційно-правовій організації унійних церковних братств мирян Луцької єпархії: «уставы благонравнаго образа и обыкновеніи (како въ семь союзѣ подобаеъ работати Господеви и Имя Пресвятой Богородицы славити) онымъ предали...»¹⁴⁰.

Вірогідно до моменту появи друкованих статутів у Луцькій єпархії (середина XVIII ст.), після її остаточного переходу до унії у 1702 р.¹⁴¹, як і в інших єпархіях Київської митрополії¹⁴², побутували лише рукописні формуляри артикулів унійного зразка, які стверджувалися за принципом унійної влади: «властію намъ свыше пособствующею..., по правылному узаконенію предаемъ уставы...»¹⁴³.

Однак, за прикладом Перемишльської та Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії, статuti поступово уніфікуються до друкованих формулярів, які в межах конкретної єпархії мали однакові структуру та зміст артикулів. У Київській унійній митрополії ця практика вперше була започаткована в часі короткого адміністрування у Львівській капітулі перемишльського єпископа Онуфрія (Шумлянського) (1746-1749)¹⁴⁴. Тоді формуляри рукописних текстів братських статутів почали кардинально змінюватися, отримуючи друковану форму. З цього приводу Антін Петрушевич писав: «Еп. Онуфрий Шумлянский стал обновляти церковныя братства и приказал напечатати уставы церк[овнаго] братства»¹⁴⁵. Вдалось віднайти лише один із перших

¹³⁸ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. – Арк. 1.

¹³⁹ Там само.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Біла С. Перехід Львівської, Перемиської та Луцької єпархій до унії в українській історіографії православного спрямування другої половини XIX – початку XX століття // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2001. – Вип. 7. – С. 156-165; *Ії же*. Перехід до унії Перемишльської, Львівської та Луцької єпархій у російській історіографії другої половини XIX ст. // ДКЗ. – Дрогобич, 2001. – Вип. 5. – С. 128-140.

¹⁴² Яскравим прикладом може слугувати невідомий досі рукописний статут київського митрополита Варлаама (Ясинського) для братства Воскресіння Христового в м. Десна, що на Київщині (стверджено десь впродовж 1690-1707 рр.), див. НМЛІ. – Ф. Рукописи кириличні. – Спр. 532. – Арк. 1-19 зв.

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ *Хаварієський* У. Герби Львівських владик в Унії з Римом (1667-2007). – Тернопіль, 2008. – С. 22.

¹⁴⁵ *Петрушевич* А. Сводная Галицко-Русская летопись. – Львов, 1887. – Т. 2. – С. 178; *Фіголь* В. Церковні братства Галицької Гр. кат. Провінції у XVIII ст. // Богословія. Тримісячник. – Львів, 1937. – Т. 15, кн. 4. – С. 248.

друкованих формулярів статутів першої половини XVIII ст., який належить братству с. Біличі Долішні (Перемишльська єпархія)¹⁴⁶. Властиво, за урядування Онуфрія (Шумлянського) в обіг вперше вводились друковані тексти братських статутів¹⁴⁷, які містили, як правило, 10 артикулів¹⁴⁸. Ці документи дуже нагадують тогочасні статuti римо-католицьких світських чи релігійних організацій за кількістю артикулів (максимум 10-12), лаконічністю викладу та іншими ознаками¹⁴⁹. Поступове поширення цих ознак в унійних братських статутах має виразну динаміку: в Перемишльській єпархії в першій половині XVIII ст., Львівсько-Галицько-Кам'янецькій єпархії впродовж 1750 – 1770 рр.¹⁵⁰, а в Луцькій – у 1760-х рр.¹⁵¹.

Враховуючи давню традицію запозичення статутів братствами з різних єпархій, припускаємо, що канцелярія холмського єпископа Максиміліана (Рилла), а згодом і луцького єпископа Сильвестра (Любенецького-Рудницького) перейняли досвід друкування статутів у сусідній перемишльській (або ж львівській) єпархіяльній канцелярії.

У період владцтва Сильвестра (Любенецького-Рудницького), подібно до статутів, стверджуваних Левом (Шептицьким) у Львівсько-Галицько-Кам'янецькій єпархії¹⁵², друковані тексти «братських артикулів» набули масового поширення та характерних рис. У цих формулярах статутів стояли спеціально відведені пропущені місця для запису від руки найважливіших позначень братства: посвята церкви, місце (місто, село), в якому знаходилась церква, титул ієрея, що мав затвердити братство, місце для печатки та ін. Така форма статуту явно спрощувала етап підготовки документа, що, в цілому, сприяло уніфікації братських статутів по всій єпархії.

Отримавши друкований формуляр статуту, зміст якого укладала владича канцелярія, ніхто не зобов'язував братчиків до обов'язкового переписування їх в рукописний формуляр (копію). Відтак, братчики за браком коштів для оплати праці писаря чи за відсутності власного писаря, могли купити готовий друкований формуляр, у який лише вписувались необхідні реквізити братства.

¹⁴⁶ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (далі скорочення: ЛННБ). – Відділ рукописів. – Спр. 816/1. Статут церковного братства (Оуставы сие есть артикулы братские). – 2 арк.

¹⁴⁷ Добрянский А. История епископов трёх соединённых епархий перемишльской, самборской и саноцкой от наидавнейших времён до 1794 г., по источникам составленная. – Львов, 1893. – С. 22, 28.

¹⁴⁸ Лазорак Б. Статут Лева Шептицького для Львівського Хрестовоздвиженського братства 1762 р. // Історія релігії в Україні. Наук. щорічник. – Львів, 2010. – Кн. 1. – С. 502-511.

¹⁴⁹ Piotrowski J. Przywileje z XVIII w. dla bractw i cechu malarzy katolickich we Lwowie // Lamus. – 1909. – Т. 2, № 2. – С. 261-272.

¹⁵⁰ НМЛ. – Ф. Рукописи кириличні. – Спр. 84. – Арк. 4 зв.-9.

¹⁵¹ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Спр. СІХ 2/80. – Арк. 1-2 зв.

¹⁵² НМЛ. – Ф. Рукописи кириличні. – Спр. 94. – 12 арк.

В статуті острозького братства 1760 р. було виявлено дещо змінений зміст артикулів, характерних для православної доби, а також нові статті, які повністю відповідали вимогам Замойського синоду 1720 р., а відтак не містили ставропігійної формули патріарших статутів XVII ст. Нагадаємо, що постанови Замойського синоду 1720 р. визначили ряд пунктів, за якими слід було перевіряти законність інституційного оформлення церковного братства. Невипадково, візитатор у першу чергу повинен був запитати: «Чи братство лаїків (мирян) є законно утворене і має статут, апробований апостольською або єпископською владою»¹⁵³.

Вочевидь, прагнення церковних ієрархів дисциплінувати приходське духовенство і паству шляхом впровадження регулярних візитацій призвело до того, що члени братства, що діяло при церкві Воскресіння Христового, змушені були замислитися над упорядкуванням свого статуту. В цьому контексті слід зазначити, що протоколи візитацій Луцько-Острозької єпархії не збереглися¹⁵⁴, а це, відповідно, ускладнює вивчення реальних наслідків реформ, започаткованих владичим двором. Значно кращою є ситуація з документами сусідньої Володимиро-Берестейської єпископії. Візитаціям тамтешніх приходів кінця XVII-XVIII ст. присвячене спеціальне дослідження¹⁵⁵.

В цілому, у XVIII ст. статут був головним правовим документом, який узаконював інституційне оформлення церковних братств у рамках внутрішньо-парафіяльної організації мирян Луцької єпархії. Він забезпечував найбільш оптимальний механізм дієвості братства як особливої відкритої для різних станів інституції в межах усього парафіяльного середовища з характерними для братств того часу релігійною та фінансово-господарською видами діяльності.

Статут острозького братства має усталену актову структуру: вступний протокол, основний текст і кінцевий протокол. Текст вступного протоколу розпочинається передмовою, яка містила також аренгу – філософсько-релігійне розважання єпископа стосовно потреби та змісту організації мирян у церковному братстві.

Після передмови в статуті острозького братства записано 12 артикулів, які носили не тільки церковний характер (ктиторство, благодійність, катехизація братчиків та парафіяльного середовища, взаємини з парохом та ін.),

¹⁵³ Провінційний Синод у Замості 1720 р. Б. / Наук. ред. о. І. Пелехатий; пер. о. І. Козовик. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 291.

¹⁵⁴ 11 вересня 1769 р. острозький офіціал Юрій Туркевич повідомляв духовенство і мирян Луцької унійної єпархії про намічену генеральну візитацію 5 деканатів, див. *Скочилас І.* Протоколи єпископських і деканських візитацій церков Київської уніатської митрополії XVIII ст. // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20-21 вересня 1996 року. – Львів, 1999. – С. 446-490.

¹⁵⁵ *Гіль А., Скочилас І.* Пастирські візитації володимирських владик кінця XVII – XVIII століть // ДКЗ. – Вип. 16. – Дрогобич, 2012. – С. 204-228.

але й світський, який полягав в організації внутрішнього устрою братства (обов'язки та права старших братчиків, порядок їхньої елекції, процедура проведення братського суду та ін.) та різноманітних фінансово-господарських видів діяльності.

Перший артикул визначав умови вступу до братства, які передбачали обов'язкове заслуховування артикулів для кращого розуміння суті інституційно-правової організації братства¹⁵⁶. Прийняття нового члена вважалося особливо відповідальним моментом, оскільки саме молодшому поколінню слід було передавати традицію релігійної діяльності братства. Через це, до претендента, який мав у майбутньому цю традицію продовжувати ставилися особливі вимоги. Вміння служити релігійним цілям парафії не кожен міг виконувати, відтак цих умінь слід було навчитися від старших братчиків, адже, як говорилося в артикулі, вони: «от силы въ силу происходяще»¹⁵⁷. Кожен, хто прагнув записатися до братства в день вступу повинен був взяти участь у Святому Таїнстві Сповіді та Причастя, з метою очищення усіх своїх гріхів, а відтак примирення з Богом та церковним братством. Після причастя претендент у присутності пароха і усіх братчиків мав приклонитися перед іконою Пресвятої Богородиці та Євангелієм, виголошуючи Символ Віри унійного зразка (з уживанням *Filioque*, «і Сина») ¹⁵⁸. Після цього наступав акт привселюдного виголошення братської присяги, під час якої претендент від свого імені символічно «оправдовувався» перед Пресвятою Богородицею за те, що хоч і не достойний уваги Святих, все ж має велике внутрішнє бажання прислужитися Богові. Далі новоприбулий, подібно до передсмертних слів Христа, виголошував: «пред Б[о]гомъ и С[вя]тыми Не[бе]сными силами вручаю мя тебе», що не зважаючи на свою символічність, означало акт вступу до братства, тобто законне прийняття на себе усіх релігійних обов'язків братчика передбачених наступними артикулами. Далі братчик клятвено обіцяв смиренно служити на славу імені Пресвятої Богородиці та Ісуса Христа. Одразу по тому він покладав два пальці руки на Євангеліє і промовляв: «вище мною сказане і статут братський істинно обіцяю хранити в ревнім послугу, так мені допоможи Господи і це Святе Євангеліє»¹⁵⁹. Згодом братчик мав поцілувати Євангеліє та ікону Пресвятої Богородиці¹⁶⁰. Як бачимо, церемонія прийняття до братства відповідала традиційним нормам церковного права, тому цілком достатньо було здійснити акт присягання на Євангелії, для того щоб довести пароху та братчикам свою щирість у намірах.

¹⁵⁶ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Спр. СІХ 2/80. – Арк. 1 зв.

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ Там само. Варто зазначити, що у Новоміській церкві Воскресіння Христового, починаючи, принаймні з початку XVIII ст. (до XIX ст. включно), зберігалася і особливо впановувалася «благодатна ікона Божої Матері», яка вважалася чудотворною, див. Девятсотлетие Православия на Вольни (992-1892). – Житомир, 1892. – Ч. 1. – С. 342-343.

¹⁵⁹ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Спр. СІХ 2/80. – Арк. 1 зв.

¹⁶⁰ Див. докладніше: *Лепехін В.* Ікона та іконічність. – Львів, 2001. – 288 с.

На відміну від православних статутів Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії, коли на випадок недовіри до новоприбулого артикул залишав за братськими зборами право випробовування претендента впродовж 1-2 тижнів (вчасне відвідання богослужінь, братських засідань, харизматичність)¹⁶¹, випробовувальний термін для православних та унійних статутів братств Луцької єпархії¹⁶² не був характерний.

В *другому артикулі* визначалися головні релігійні та моральні обов'язки нововписаного братчика – ретельно, не соромлячись, дотримуватись Християнської Віри (унійної конфесії), даної присяги та артикулів братства¹⁶³. Наголошувалось, що для того, аби стати ревним християнином, братчик має остерігатися блудних справ і тяжких гріхів: пияцтва, злих пліток, сварок, перелюбства тощо. Невипадково артикул націлював братчика системно відвідувати Служби Божі, слухати науки пароха і молитися при першій нагоді.

Третій артикул був спрямований на посилену катехизацію кожного з братчиків, зобов'язуючи їх до щоденного молитовного прохання заступництва Божого¹⁶⁴. Для цього братчик рано і ввечері мав промовляти тричі «Отче наш» і «Богородице Діво». Також увечері кожного другого дня, з метою поминання померлих та іспиту совісті, братчик мав виголошувати унійний Символ Віри, при цьому додаткове смислове навантаження покладалося на особистому виявленні скоєних гріхів та обітниці сповіді і каяття.

Логічним продовженням ідеї остерігання братчиків від гріха був *четвертий артикул*, який зобов'язував їх до частого виконання Таїнства Сповіді та Причастя, що вважалося найкращим методом для захисту побожного християнина від гріхопадіння¹⁶⁵. В першу чергу братчики мали сповідатися в період Різдвяного посту і в день Свята Різдва Христового, впродовж Пасхального посту, на Свято Зішестя Святого Духа, а також на свята: Апостолів Петра і Павла, Успіння та Різдва Пресвятої Богородиці. Тобто, в статуті острозького братства, за Юліанським стилем було укладено оптимальний календар для більш ретельного здійснення найважливіших покутних релігійних практик¹⁶⁶.

Наступний *п'ятий артикул* вимагав від братчиків особливої участі в організації богослужінь, що мали вповні відповідати Правилам Святих

¹⁶¹ Див., наприклад, статут Йосифа (Шумлянського) для львівського братства Різдва Пресвятої Богородиці «на Тарнавці» від 17 вересня 1674 р.: ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф. 77. – Оп. 1, спр. 113, арк. 3 зв.

¹⁶² В статутах луцького Хрестовоздвиженського братства 1623 р. та острозького Воскресенського братства 1760 р. дана норма не передбачалася. Див.: Памятники, изданные Киевскою комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1898. – Т. 1. – С. 29-35; НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. – Арк. 1-2 зв.

¹⁶³ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. – Арк. 1 зв.

¹⁶⁴ Там само.

¹⁶⁵ Там само. – 1 зв.-2.

¹⁶⁶ Про календар святкових днів у XVIII ст. див., докладніше у: Собори Львівської єпархії XVI-XVIII століть / Упор. І.Я. Сковчиляс. – Львів, 2006. – С. 406-409.

Отців¹⁶⁷. Під час різних видів богослужінь (Всенічного Богослужіння, Литії, Утреннього Євангелія, Славослів'я, Служби Божої: Євангелія, Херувимської пісні, Каноника та серафимського гімну «Свят, Свят, Свят...») двоє або й всі братчики зобов'язувались запалювати і тримати в руках обрядові (братські) свічки, які вважались жертвою грішних мирян Богові. Вважалося, що благодать Духа Святого, у символічному згорянні вогню, знаменувала очищення душі і тіла Божественним вогнем¹⁶⁸ (на практиці від участі в богослужінні звільнялись лише хворі, немічні та подорожні).

У випадку, якщо хтось із братчиків через хворобу та немічність не міг брати участь у братському житті, *шостий артикул* покладав на інших членів об'єднання обов'язок відвідувати хворого, піклуватися про його здоров'я та організовувати для нього Тайну Сповіді з метою зцілення та оздоровлення душі і тіла¹⁶⁹. Артикул зобов'язував пароха і братство влаштовувати «церемонію» в будинку хворого, при цьому братчики повинні були приносити із собою все необхідне богослужбове начиння, в тому числі і свічки. Подібним чином братчики повинні були дбати і про бідних та безпритульних. Тобто в артикулі виокремлювалася також і благодійницька діяльність, яка ґрунтувалася на принципі братньої взаємодопомоги. Можна сказати, що статут заохочував братство сприяти фінансовій стабільності в межах парафії, оскільки своїми грошовими позиками чи іншими даруваннями воно «рятувало» загальну спроможність до пожертв як серед самих братчиків (на членські внески), так і серед прихожан (на службу Божу та ін.).

В середовищі острозького Воскресенського братства даний артикул виховував також особливе ставлення до смерті, страх перед якою яскраво відображався в ритуальному підготуванні до її приходу, при цьому сповідь була останнім кроком на шляху подолання тягlosti гріховного дерева прародичів (задля звільнення від гріхів, скоєних предками)¹⁷⁰. Братство часто перебирало на себе зобов'язання та витрати для організації обряду поховання, включаючи виготовлення домовини, оплату достойної поминальної процесії тощо. Надалі, відповідно до усталеної традиції, артикул зобов'язував братство поминати ім'я покійного братчика на усіх поминальних літургіях¹⁷¹.

Виходячи з цього, *сьомий артикул* покладав на братство обов'язок кожного місяця організовувати спеціальні богослужіння: в середу – за здоров'я

¹⁶⁷ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. – Арк. 2; Книга Правил Святых Апостолов, Святых Соборов Вселенских и Поместных, и Святых Отец. – Москва, 2010. – 448 с.

¹⁶⁸ Рожко В. Воскові свічки в Божих храмах історичної Волині // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2005. – Кн. 2. – С. 738-739.

¹⁶⁹ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. – Арк. 2.

¹⁷⁰ Катрій Ю. Наша християнська традиція. – Львів, 2007. – С. 292.

¹⁷¹ Тимошенко Л. Традиція і практики поминання померлих у Київській митрополії в другій половині XVI – першій половині XVIII ст.: внесок церковних братств // ДКЗ. – Вип. 14-15. – Дрогобич, 2011. – С. 116-132.

живих, а в суботу – за упокій душі померлих¹⁷². Крім того, цей артикул регламентував найбільш поширену практику благодійницької діяльності церковного братства – роздавання милостині після богослужінь, в обов'язковому порядку під час парафіяльного чи великих свят. Практика подання милостині, в цілому, відповідала християнській концепції прощення гріхів віруючого мирянина¹⁷³. Важливу роль артикул приділяв акафістам, які слід було співати під час утреньої або ж під час празничного Богослужіння в свято Воскресіння Христового¹⁷⁴.

Восьмий артикул регламентував дії тих братчиків, які планували подорож або ж перебували на чужині¹⁷⁵. На віддалі від братства та рідної парафії братчик повинен був у день святковий чи в день, коли відбувалися братські богослужіння, пригадувати суть цього Богослужіння, чи взяти участь у ньому в найближчому храмі, або ж просто помолитися. Артикул мав за мету забезпечувати безперервність виконання релігійних практик зі сторони братчика незалежно від обставин.

Ключовим та водночас характерним для унійної доби був *дев'ятий артикул* статуту острозького братства, адже він зобов'язував його членів заради «любові та даної клятвенної обіцянки» виконувати усі розпорядження парафіяльного священика та сеньйорів, що трактувалося владичим двором, як ознака найвищої досконалості мирянської корпорації¹⁷⁶. Тобто, на противагу православним артикулам, за якими конфратернії самі обирали собі священиків і в будь-який момент могли їх переобрати, артикули унійних статутів намагалися «примирити» чи об'єднати обов'язки пароха і мирян. Невипадково це примирення у даному статуті позиціонувалося, як «союз совершенства»¹⁷⁷.

Зважаючи на вагомість обов'язків братської старшини, процедура її виборів регулювалася спеціальним *десятим артикулом*¹⁷⁸. Братський провід складався із 5 осіб: пресвітера, старшого братчика та 3 консуляторів, або радників, які обиралися одноголосним рішенням під час «елекційного засідання». Парафіяльний священик, перебуваючи в постійному статусі пресвітера (голови релігійної громади), мав, відповідно, постійні головуючі функції у братстві. Зокрема, він мав наглядати за виконанням релігійних практик, фінансово-господарською діяльністю братства тощо.

Елекційні збори братства відбувалися зранку, у братській церкві, причому тільки в день парафіяльного празника Воскресіння Христового. Сама процедура виборів мала вигляд письмового і, вочевидь, відкритого голосу-

¹⁷² НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. – Арк. 2.

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Там само.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Там само.

¹⁷⁸ Там само. – Арк. 2-2 зв.

вання. В книзі протоколів братського засідання записувався реєстр претендентів на старшинство, навпроти того чи іншого імені та прізвиська братчики за допомогою пера проставляли риски (криски). У кого назбиралося найбільше цих рисок, той і ставав старшим братчиком. Трьох інших братчиків артикул автоматично переводив в обов'язки радників, при цьому рекомендувалося, аби той, хто набрав найменшу кількість голосів, міг бути братським писарем¹⁷⁹.

В стосунку організації фінансово-господарської діяльності острозького братства Воскресіння Христового дещо спрощеним виглядає зміст *одинадцятого артикулу* статуту¹⁸⁰, який, кодифікуючи обов'язок ведення книг реєстру братчиків, братських пом'яників, касових книг прибутку та витрат, а також утримання скрині для бюджету, практично не містить механізму їх укладання. Скажімо, в статутах унійних братств Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії чітко наголошувалося на порядку їх оформлення та призначенні¹⁸¹. Водночас в артикулі зроблено наголос на тому, що вся документація разом із скарбницею повинна зберігатися у храмі або у будинку старшого братчика. Зауважимо, що братство Воскресіння Христового стабільно виконувало вимоги даного артикулу, оскільки записувало свої прибутки та витрати в касову книгу, яка дійшла до нас, як структурна частина метричної книги 1735-1788 рр. Мабуть, у зв'язку із деканальними та генеральними візитаціями, братство змушене було сумлінно підраховувати свої фінанси за спеціальними таблицями, а згодом навіть уклало інвентар церковних речей (одна з вимог Замойського синоду 1720 р.¹⁸²). Інвентар був укладений братським писарем Туркевичем, який готував зведений звіт для деканальної візитації Василя Голенковського¹⁸³. Згідно з цим недатованим інвентарем, у церкві Воскресіння Христового зберігалися срібні та позолочені келихи, ліхтарі, дзвони, образи Пресвятої Богородиці, Св. Миколая Чудотворця, храмовий образ Воскресіння Ісуса Христа та ін.¹⁸⁴ Братство віддавна зберігало чи заново закуповувало необхідні богослужбові книги: Євангелія київського друку, Апостол, Псалтир, Тріодь Пісню і Тріодь Цвітну, октоїх, акафісти львівського друку та ін.¹⁸⁵

¹⁷⁹ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. Арк. 2 зв.

¹⁸⁰ Там само. – Арк. 2 зв.

¹⁸¹ Див., наприклад, статутну грамоту Атанасія (Шептицького) для братства Різдва Пресвятої Богородиці в Кам'янці-Струмилевій від 19 червня 1735 р.: НМЛ. – Ф. Рукописи кириличні. – Спр. 2741. – 1 арк.

¹⁸² Про практику виконання даної постанови братствами Львова див., напр. *Лазорак Б.* Інвентар братської церкви Чесного Хреста у Львові 1777 р. // *Sacrum & profanum* у літературі і культурі. Зб. наук. пр.: матер. міжн. наук.-практ. семінару. – Дрогобич, 2010. – Вип. 4. – С. 265-280.

¹⁸³ *Близняк М.* Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму... – С. 17.

¹⁸⁴ Там само.

¹⁸⁵ Там само.

Одинадцятий артикул також передбачав зібрання додаткових коштів для потреб утримання церкви та відповідного богослужбового начиння. В момент, коли особа потрапляла до братства, і її ім'я вносилося у спеціальний реєстр, а також під час проведення зборів братчики зобов'язувалися, кожен відповідно до власних фінансових можливостей, жертвувати до скриньки милостиню (як правило гроші). При цьому на молодших братчиків покладалася функція обліку прибутків і видатків¹⁸⁶.

Особливе значення мав *дванадцятий артикул*, який визначав час, місце та значення проведення братських зборів, як особливого колегіального органу у внутрішньому устрої братства мирян, що регулював їх діяльність¹⁸⁷. Згідно артикулу братство повинно було збиратися на головні збори («схадзки») п'ять разів на рік у дні свят: Зіслання Святого Духа, Успіння Пресвятої Богородиці, Різдва Пресвятої Богородиці та Собору Пресвятої Богородиці.

Менші збори або поточні, артикул дозволяв організовувати в першу неділю кожного місяця. Під час зборів обов'язково мав бути присутній парафіяльний священик (пресвітер братства) і всі братчики. Засідання розпочиналося із спільного виконання Богогласної пісні «Царю небесний утішителю», а також 4-ї пісні Пасхального канону (Іоанна Дамаскіна), яка приурочувалася Воскресінню Христовому, тобто до титулу братства¹⁸⁸. Після цього братство заслуховувало науку від пароха, і лише згодом проводилися наради з приводу культурно-релігійних та фінансово-господарських справ. Скажімо, стосовно порядку проведення та організації літургій, прикрашення храму, допомоги бідним, поховання безпритульних: «дабы тѣлеса ихъ на поруганіе по распутіяхъ не обрѣталися»¹⁸⁹.

Даний артикул контролював участь братчиків у засіданнях. Скажімо, якщо член об'єднання, маючи вільний час, не з'являвся на богослужіння та засідання братства, його старші колеги разом із парохом привселюдно попереджали порушника. Так само, якщо хтось із братчиків здійснював наклеп або ж побив іншого братчика, старші повинні були спочатку виголосити попередження. Якщо ж винуватець вдруге порушував дисципліну, його могли покарати сидінням на дзвіниці або ж зобов'язати передати до скрині певну кількість воску чи сплатити грошовий штраф¹⁹⁰. Тобто артикул дозволяв тривалий час виховувати братчика, в поведінці якого мала розвинутися універсальна формула взаємопокори та правової відповідальності. Процедура виключення з братства була доволі складною і відбувалася лише внаслідок особливих ексцесів: «кто явится без надежды покаянія, такового съ числа братіи отринуті надлежитъ»¹⁹¹. Зрештою, через остаточне виключення, ар-

¹⁸⁶ НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. – Арк. 2 зв.

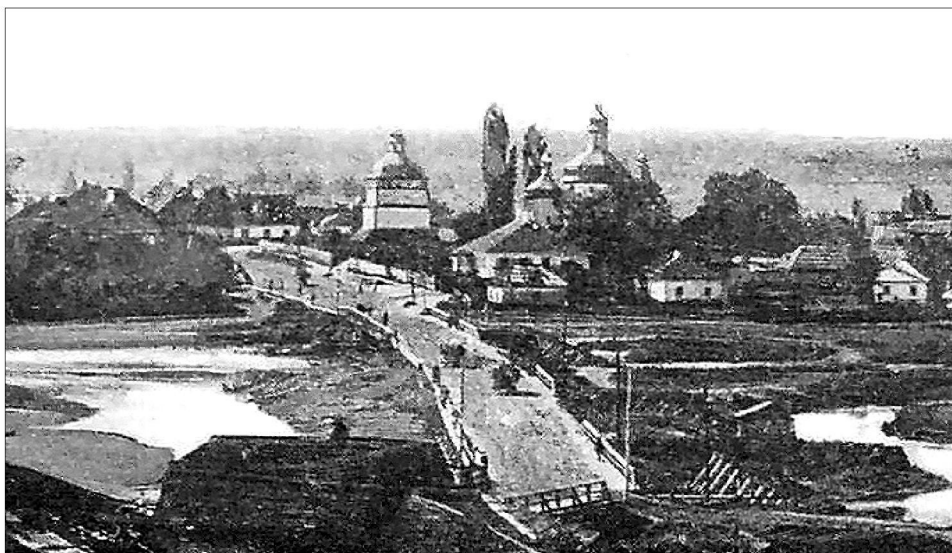
¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ Там само.

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Там само.

Воскресенська церква в Острозі. Фото XIX ст.

тикул забезпечував механізм оновлення персонального складу братства.

Цей же артикул унормовував внутрішні суперечки, які виникали між братчиками. Так, передбачався механізм організації братського суду, як головного та постійно діючого правозахисного інституту в структурі братської організації. В разі виникнення конфлікту, скривджена особа оголошувала протестацію до братського суду, який неодмінно повинен був засісти в залі братських зборів. Братський суд формувався з усіх членів братства, проте існувало правило, відповідно до якого, старші братчики судили молодших.

В будь-якому випадку, артикул велів вирішувати внутрішні суперечки виключно у братському суді. До світського суду братчикам дозволялося звертатись лише при вирішенні земельних питань¹⁹². Даний артикул гарантував приватність внутрішньо-церковних справ, які могли автономно вирішуватись на парафіяльному рівні.

Насамкінець артикул передбачав, щоб в кінці кожного року, під час елекційних зборів, старші братчики підсумовували річний бюджет в один реєстр, і включно із залишками готівки та наявним церковним інвентарем передавали елекційним зборам, які в процесі виборів нового проводу передавали отримане новообраним сеньйорам. Акт передачі права контролю за коштами та майном братства попередні та новообрані старші братчики, зазвичай, скріплювали особистими підписами.

За даними касових записів братства Воскресіння Христового довідуємося, що братство сумлінно виконувало усі приписи артикулів. Основним дже-

¹⁹² НБУВ. – Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій. – Шифр СІХ 2/80. – Арк. 2 зв.

релами прибутку братства були: пожертвування від парафіян, які збиралися братчиками у відведений час; символічна оплата за організацію обрядів поховання та поминання, хрещення та вінчання. За рахунок цих пожертвувань братство окрім релігійної та фінансово-господарської функцій могло виконувати також і благодійницьку функцію, оскільки впродовж XVIII ст. утримувало шпиталь¹⁹³.

Витрати братства спрямовувалися, в основному, на ремонт книг, підсвічників, дзвонів та самого храму, виплату грошей дякові, паламареві та регенту, закупівлю вина та ладану для належного виконання богослужіння тощо¹⁹⁴. Усе це вказує на високі, принаймні, стабільні прибутки братства¹⁹⁵.

Проведений аналіз артикулів статуту дозволяє констатувати, що цей документ позбавляв братство ставропігійного права виборності священика¹⁹⁶ і, навпаки, наділяв пароха керівними обов'язками в братстві. Водночас, зміст артикулів дозволяє припустити прагнення Сильвестра (Любенецького-Рудницького) витворити безпосередню опіку над острозькими братствами, які умовно можна позначити, як «єпископські», тобто такі, що підлягають впливу реформаційних ідей, які надходили з боку владичого двору. З іншого боку, на відміну від статутів Перемишльської чи Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії, в статуті братства Воскресіння Христового особлива увага акцентується на релігійній функції братчиків з яскравим переважанням вшановування Богородичного культу. Невипадково в науковій літературі переважає думка, що до кінця XVIII ст. духовенство Луцької єпархії, а відтак і церковні братства, безперервно залишалися свідомими і ревними уніатами¹⁹⁷. Зрештою, статут братства Воскресіння Христового помітно впливав на збереження духовної ідентичності братчиків, як ключових виразників волі унійної громади в локальному просторі міжнаціональних стосунків, які формувалися на Новому місті Острога.

¹⁹³ Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму... – С. 17.

¹⁹⁴ Там само.

¹⁹⁵ Скажімо, деякі передміські братств Львова у XVIII ст. через фінансову скруту не виконували й половини своїх обов'язків. Див. наприклад: Лазорак Б. Нові епізоди до історії львівського Преображенського братства у XVIII ст. // ДКЗ. – Дрогобич, 2011. – Вип. 14-15. – С. 485-518.

¹⁹⁶ Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств у контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. – Львів, 2006-2007. – С. 250-267.

¹⁹⁷ «Будучи стабільною, більш закритою від впливів, з яскраво насиченою пастирською діяльністю, Волинь здавна була твердиною унії, яка тут поширювалася ще в XVII ст.». Цит. за: Лось В. Становище греко-уніатської церкви на теренах Поділля, Київщини та Волині: слабкість традиції чи сила зброї? // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 459-460). Позиції Унійної Церкви посилювалися також через діяльність найбільшої кількості василіанських унійних монастирів, які через свою проповідницьку діяльність на Волині мали неабиякий вплив на братства мирян.

Археографічні засади публікації джерела

При публікації джерела було взято до уваги попередній досвід видань кириличних текстів. Головним чином, враховано археографічні напрацювання Ігоря Скочилися, а також відому на сьогодні практику публікації братських статутів¹⁹⁸. Відповідно, особливу увагу було звернено на методичні рекомендації та правила видання документів та літературних пам'яток XVI-XVIII ст.¹⁹⁹. При відчитуванні тексту документів було залучено також базу словників староукраїнської мови²⁰⁰ та спеціальної палеографічної літератури²⁰¹. Кириличний текст джерела друкується без змін. Надрядкові знаки позначено курсивом, а титли та паєрики розкрито у квадратних дужках. Літерні позначення чисел збережено кириличною абеткою. Пунктуація, уживання малої й великої літер (окрім церковної та світської титулатури й географічних назв), а також поділ тексту на окремі слова подано за сучасним правописом. Оскільки в кириличних текстах XVIII ст. речення мало умовний характер, текст братського статуту поділено на абзаци. Незрозумілі чи сумнівні за змістом слова, покликання на Св. Письмо, а також слова метрологічно-нумізматичного значення прокоментовано і разом з критикою тексту внесено в примітки. Слова виконані скорописом у пропущених місцях друкованого тексту позначено похилими рисками //. Пропуски літер відтворені у квадратних дужках. Графічний знак *ѣ*, який походить із грецького

¹⁹⁸ Собори Львівської єпархії XVI-XVIII століть. – С. СXXXI-CXXXII; *Лазорак Б.* Рукописна книга-статут церковного братства Святого Архистратига Михайла в Запитові 1734 р. (інституційно-правова роль, зміст та формуляр документа) // ДКЗ. – Вип. 13. – Дрогобич, 2009. – С. 287-321; *Його жс.* Статут Лева Шептицького для Львівського Хрестовоздвиженського братства 1762 р. // Історія релігії в Україні. – Львів, 2010. – Кн. 1. – С. 502-511.

¹⁹⁹ *Єдлінська У., Страшко В.* Методичні рекомендації по передачі текстів документів XVI-XVIII ст. // Передача текстів документів і пам'яток. – Київ, 1990. – С. 3-29; Правила видання пам'яток української мови XIV-XVIII ст. / Упор. М. М. Пешак, В. М. Русанівський. – Київ, 1961.

²⁰⁰ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. – Київ, 1977-1978. – Т. 1-2; *Біленька-Свистович Л., Рибак Н.* Церковно-слов'янська мова. Підручник зі словником. – Київ, 2000; *Белей Л., Белей О.* Старослов'янсько-український словник. – Львів, 2001; *Пуряєва Н.* Словник церковно-обрядової термінології. – Львів, 2001.

²⁰¹ *Черепнин Л.* Русская палеография. – Москва, 1956. – С. 374-388; *Тихомиров М., Муравьев А.* Русская палеография. Издание второе, дополненное. – Москва, 1982. – 200 с.; *Гнатенко Л.* Староукраїнський правопис останньої чв. XIV – першої чв. XVII ст. у зв'язку з проблемою другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу (Букви на позначення голосних звуків) // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук. – Львів, 1997. – 28 с.; *Фрис В.* Історія кириличної рукописної книги в Україні X-XVIII ст. – Львів, 2003. – 188 с.; *Дубровіна Л.* Кодикологічні, палеографічні та археографічні дослідження рукописних книг в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (кінець 80-х рр. XX ст. – початок XXI ст.) // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 20-30; *Іванова О.* Використання баз даних у кодикологічних дослідженнях рукописних книг на прикладі бази даних «Кодекс» // Там само. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 106-115; *Чуба Г.* Текстологічне дослідження українських учительних Євангелій другої половини XVI – початку XVII ст.: перемиський тип // Там само. – С. 5-38.

письма, передаємо без змін²⁰². Всі граматично неправильні, просторічні та перекручені слова збережено.

Публікація джерел супроводжується кодикологічним описом²⁰³ та заголовком.

Кодикологічний опис

Статут СІХ 2/80

Статут луцького та острозького єпископа Сильвестра (Любенецького-Рудницького) братству при церкві Воскресіння Христового в Острозі від 4 липня 1760 р.: Стародрук (з рукописними дописами). – 2°. – Рожище, 1760. Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Шифр СІХ 2/80. – 2 арк. (Оригінал).

Мова: церковно-слов'янська.

Друкарня: Почаївська друкарня на Волині.

Матеріали та техніка виконання: 2°. Папір, 311x193 мм. Текст виконано друкарською фарбою чорного кольору (арк. 1-2). Півустав кириличний. Чорне чорнило. Окремі слова тексту (титул церкви, церковні свята, датування) дописані скорописом (арк. 1-2зв.). Скоропис XVIII ст. Коричневе чорнило. Характер письма переважно виразний.

Оздоблення: Заставки відсутні. Перше слово митрополичого послання (арк. 1) – ошатно оздоблене дрібними рослинними мотивами.

Оправа: [відсутня].

Зміст: 1) послання екзарха Київської митрополії Сильвестра (Любенецького-Рудницького) до мирян, які організовують церковне братство (арк. 1); 2) братські артикули (12 артикулів, арк. 1 зв.-2зв.; артикул № 1 містить текст братської присяги).

Провенієнції: 1) відтиск митрополичої печатки Сильвестра (Любенецького-Рудницького) (арк. 2 зв.). Сургучево-паперова (папір черпаний, ганчірняний або черпано-ганчірняний), велика (діаметр 5,8 см), овальна. На печатці зображено герб Сильвестра (Любенецького-Рудницького). Легенда містить нерозбірливий текст. В середині щита вміщено елементи гербу «Sas»²⁰⁴ (півмісяць, над ним стріла направлена вгору і вказує на коро-

²⁰² Біленька-Свистович Л., Рибак Н. Церковно-слов'янська мова. – С. 59.

²⁰³ При публікації джерела було враховано існуючу методiku кодикологічного опису, див. Сковчиас І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII-XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Львів, 2004. – С. LXX-CXV.

²⁰⁴ Даний герб був присутній також і на печатках попереднього єпископа Луцької єпархії Теодозія (Любенецького). Див., наприклад: *Bieńkowski L. Lubieniecki (Rudnicki-Lubieniecki) Teodozy h. Sas (ok. 1698 – 1751) // Polski Słownik Biograficzny.* – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1972. – Т. 17. – С. 608-609. Див. також: *Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.* – Kraków, 1899. – С. 141-143; *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. Powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych przez Jana Nep. Bobrowicza.* – Lipsk, 1841. – Т. 6. – С. 144-145.

ну, по обидва боки стріли розташовано по одній п'ятикутній зірці). По боках щита на горизонтальній поперечині два щитотримачі. Під щитом рослинні вирізки. Герб композитивно увінчаний капелюхом із китицями. Печатка містить певні пошкодження по крайнього тексту. 2) відтиск чорнильної печатки Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Чорнильна, прямокутна. В середині печатки вказано Інвентарний номер – 2831822.

Автографи: екзарха Київської митрополії, єпископа луцького та острозького Сильвестра (Любенецького-Рудницького) (арк. 2 зв.).

Походження. Рукопис початково зберігався в архіві новоміської церкви Острога, звідки у XIX ст. потрапив до бібліотеки Волинського губернського комітету з охорони пам'яток мистецтва та старовини, а після 1939 р. надійшов до тодішньої Центральної наукової бібліотеки АН УРСР м. Києва.

Стан збереження: сторінки забруднені слідами від частотої зміни вологості, у верхній частині аркушів велика воскова пляма (арк. 1-2 зв.). Верхні роги і нижня частина хребта аркушів сильно пошкоджені.

Покрайні записи: [відсутні].

ДОДАТОК

1760, липня 4. – Рожище. – Луцький і острозький єпископ Сильвестр (Любенецький-Рудницький) стверджує статут братства при церкві Воскресіння Христового в м. Острозі.

Сильвестеръ Лѹбѣнієцкій Рѹднѣцкій¹, Б[о]жїєю, и С[в]я[та]го Ап[о]с[то]л[с]каго Ѳрона Бл[а]годатїю, Еѣархъ² Митрополїи Кїевскїа, Галицкїа и Всеа Россїи, Лѹцкій и Острогскїи єпископъ.

Въ има Пр[е]с[в]я[та] и Живоначалныа Тройцы, О[т]ца и С[ы]на, и С[в]я[та]го Д[у]ха. Аминь. И в достохвалнѹю бѹди памать.

Не въ рѹкотворенныхъ храмѣхъ живачи Вышній, смѣже Пр[е]столомъ Н[е]бѣ, земля подѣножїе³, но идеже два или трїе бѹдѹтъ собраны союзомъ любве славы Б[о]ж[е]ственныа свазаны, тамо пореченїю своемъ Сѹ[ан]гелскомъ посредѣ ихъ⁴ и внихъ, аки въ церквахъ себе Б[о]га живаго пребывати бл[а]говолїи. Сїеже собранїе коликѹю приносить бл[а]годать, єгда пр[и]сносѹщество Г[о]с[по]дне имать съ собою (ибо тогда въ вса бл[а]гаа преизобылѣть) нетребѣ есть изобразити. Токмо єже въ семъ собранїи єдинодѹшно работати Г[о]с[по]д[е]ви въ Има Прес[в]я[той] Б[о]городицы или С[в]я[тыхъ] Б[о]гѣгодившихъ равнѹ есть, аки Ц[а]рствовати всакъ хотачъ сообщатиса да внимаєть. И понеже сѣа благодати желанїемъ, любовїю благолѣпїа С[в]я[тыни] Г[о]с[по]дна возбѹждены и разжежены, хр[е]столубивѣи ц[е]ркви /Воскресенїа Гас[под]ня/⁵ блюстителїе, и парохїане, а славетнїи /обитатели острогскїи/⁶ смиреннѹ молили Насъ Пастыра свого, дабы на соорѹженїе при реченной ц[е]ркви и естроєнїе братства, не токмо Н[а]ше Бл[а]гословенїе, но и оуставы бл[а]-

гонравнаго образа и обыкновеніи (какѡ въ сѣмъ союзѣ подобаетъ работати Г[о]с[по]д[ѣ]ви и Има Пр[ѣ]с[в]я[той] Б[огороди]цы славити) онымъ предади.

Сего ради, мы, пастырѣ, сичево ихъ желаніе, съ всакимъ благоустроіемъ пріемше, люботрѣднѡ ревность благолѣпіа С[в]я[тыни] Г[о]с[по]дна ѡ Г[о]с[по]дѣ похваляюще, и не медленнѡ дозволѣюще моленію помененныхъ желателей, властію намъ свыше пособствующею, собраніе братства при вишѣ менованной ц[ерк]ви /острогской/ под именемъ и зашчипеніемъ /Воскресеніа Гас[под]ня/⁸ вознести, наздати и строити, Бл[а]гословеніе Наше, симъ начертаніемъ ѡнѣмъ врѣчающе, сичевоа (въ томъ союзѣ братства пребывати изволяющимъ) по правылномъ оузаконенію предаемъ оуставы. || [арк. 1 зв.]

Артикулъ ѿ

Понеже сего братства дѣло и конецъ зей есть, еже работающе Г[о]с[по]деви, его всегда хвалаще има Прес[в]я[тыя] Б[огороди]цы, аки зашчипеніе, славити благолѣпіе С[в]я[тыни] Г[о]с[по]дна возлюбити и ѡ сѣ трѣждатися: ѿ сылы въ силѣ происхоаще⁹, паче инѣхъ добродѣтели дѣшевними сіати. Сего ради должень бѣдетъ кійждо въ сѣмъ братствѣ пребывати хотай, первіе въ день той въ который въписатися изволить, Исповѣдь С[в]я[тѣ]ю съ всѣхъ крѣховъ своихъ сотворше, Причастіе Таинъ С[в]я[тѣ]хъ оулучитъ, а посѣмъ при іерею церкви реченныа и собранной братіи ѡбѣщаніе сиче исполнити, колѣна преклонше предъ иконою Прес[в]я[той] Б[огороди]цы и положеннымъ Єв[ан]г[елі]емъ. По исповѣданіи Вѣры С[в]я[той], сирѣчь: Вѣрю въ єдинаго Б[о]га¹⁰ и прочаа.

Послѣдствующаа глаголати: Прес[в]я[таа] Б[огороди]це Д[ѣ]во М[а]ріе, Мати Г[о]с[по]да моего Іс[уса] Хр[и]ста, азъ им[а] рекъ¹¹, рабъ Сина твоего и твой грѣшній и непотребный, и самаго Прес[в]я[таго] лицезрѣніа твоего недостойный, разжеженный любовію и желаніемъ по Б[о]зѣ слѣжити тебе, и м[а]и не оусѣмѣннѡю надеждѣ въ твоей не исповѣдимой милости: днесъ предъ Б[о]гомъ и С[в]я[тыми] Неб[ес]ными силами врѣчаю ма тебѣ, въ всегдашнаго раба, ликъ братіи (ѡ имени /Воскресеніа Г[о]с[по]дна/¹² собранномъ) соединаюса, и ѿ сего дне, искреннѣе желаю та имѣти себѣ Г[о]сп[о]жѣ Матерь и Предстателницѣ житіа, и спасеніа моего. Клатвенно съ оусердіемъ ѡбѣщаюса никогдаже та ѡставить, но наипаче честь достойнѡю имени твоемъ Прес[в]я[томъ] всегда воздавати и прочіихъ мнѣ врѣченныхъ котомѣжде почтенію оувѣщавати и наставлати долженствѡю. Сего ради, ѡ М[а]ти Б[о]жіа, прилѣжно молюта и стобою С[ы]на твоего, да ма къ спасенномъ всѣхъ благихъ житію полезномъ наставитъ познанію, и находящихъ бѣдѣ, и напастей избавитъ, и въ часъ смерти, М[а]т[ер]ными твоими преклоненъ молитвами помилѣетъ. Аминь.

Посѣмъ положше два персты¹³ на Єв[ан]г[елі]е изречетъ: сіа вса какѡ истинно ѡбѣщаю и оуставы братскіа съ послѣшаніемъ должнымъ хранити имамъ, такѡ ми до помози Г[о]сп[о]ди Б[о]же и сѣ С[в]я[то]е Єв[ан]г[елі]е.

Сїа изрекши лобызаєть Єу[ан]г[ε]ліє и иконѸ Прес[віа]той Б[огороди]цы.

АртикулѸль ѿ

Каждый братъ долженъ бѹдетъ вѣрѸ С[віа]тѸю и славѸ имени Прес[віа]-той Б[огороди]цы ѡпаснѸ блюсти, и цѣлѸ нестыдащєса хранити себе ѿ всакихъ дѣлъ блѹднихъ, сваровъ, піанства, словесъ безчинныхъ, соблазнєній и прочїихъ прегрѣшенїй. Найпаче ѿ злыа бесѣди оудалати: да явитса паче иныхъ ревнитель славы Б[о]ж[ε]твенныа и оугодникъ Прес[віа]той Б[огороди]цы. Аще моцнѸ бѹдетъ де нелѣнитса по вса дны до ц[ε]ркви прїити и тамо или слѹжбы Бож[ε]твенныа вислѹхати, или порази мѣнїю своемѸ Г[о]с[по]д[ε]ви и Прес[віа]тѣй Б[огороди]цы помолитиса.

АртикулѸль ї

Кождїй братъ долженъ бѹдетъ ранѸ и въ вечеръ бл[а]годаряще Г[о]с[по]да Б[о]га, иже его наподобїе свое сотворилъ, кровїю С[и]на своего ѿдкѹпилъ, Д[Ѹ]хомъ С[віа]тымъ до Вѣры С[віа]той привель, до братства поволалъ, мовити, въ има Тро[ї]ци, трижды О[т]че нашъ и Б[огороди]це Д[ε]во. ВѣрѸю во единого [Бога] ѿ¹⁴ въ вечеръ, придавши моленїе за есопшихъ и испитанїе своеа совѣсти, что чрезъ день дѣлалъ, и прочаа ѡгрѣсѣхъ въ сокрѹшенїи сердечномъ со ѡбѣщанїемъ исповѣданїа каатиса.

АртикулѸль ѿ

Братїа вси должни бѹдѸтъ иакѸ найчастѣй исповѣдатиса и Тайнамъ С[віа]тымъ причащатиса, найпаче въ постъ Р[о]жд[ε]ства Г[о]с[по]дна или на самый Праздникъ, въ постъ великїй, околѸ Пасхи (когда Ц[ε]рквѸ Б[о]жаа подъ грѣхомъ смертелнымъ повелѣваемъ), на праздникъ Сошествїа || [арк. 2] С[віа]тагѸ Д[Ѹ]ха, въ день С[віа]тыхъ Ап[о]столъ Петра и Павла, Оуспєнїю Прес[віа]той Б[огороди]цы и въ праздникъ [...] ест[...]¹⁵ Прес[віа]-той Б[огороди]ци, аки защищенїе своего братства.

АртикулѸль ѿ

Должни бѹдѸтъ братїа въ время Всєнощнаго¹⁶ на Литїи¹⁷, вси, въ время оутреннаго Єу[ан]г[ε]ліа¹⁸ и Славословіа¹⁹, во двою или болшъ, въ время Слѹжбы Б[о]жїа, Єу[ан]г[ε]ліа, ХерѸвимской пѣсни²⁰, такожде Киноника²¹ и въ время С[віа]тъ Г[о]с[по]дѸ²², и чрезъ израднѣе, вси, со свѣщами посредѣ ц[ε]ркви стоати.

АртикулѸль ѿ

Єгда кто зъ братїи болай и немоцєнь бѹдетъ, должни єго инии посѣщати и Ѹ Г[о]с[по]дѸ оутѣшати. Аще бѹдетъ бѣднїй и ницїй посилѣ свой вспомогати, найпаче абы Тайнами С[віа]тыми былъ въѡрѹженъ и оусмотрєнь

старатися. Єгда же до него бѣдетъ ієрей съ найс[вѣ]тѣйшею Єухарістією ити, съ свѣщамы должны бѣдѣть послѣдствовать. Преставлшагоса погребсти при Б[о]жественной Слѣжбѣ, д[ѣ]шѣ его поминающе милостиню с[вѣ]тѣю дати.

Артикулъ ѣ

Абы Слѣжбы Б[о]ж[і]а кождоѣ м[ѣ]с[ѣ]ца въ средѣ за живыхъ, въ сѣбѣотѣ за оусопшихъ (аки найоумилостивнѣйшаа жертва) дѣйствованы были. Подоблетъ братіи въ любовѣ старатися и тога всѣмъ въ ц[ѣ]ркви собиратися, съ свѣщамы, акѣ вышѣ описано предстоати, дающе нищымъ посилѣ своей милостиню. Акаѣисти²³ такожде на заутріе²⁴ или въ самый день праздника /Воскресенія Гас[под]ня/²⁵ аби одправованніе были тиатися братіамъ достоить, и тогда всѣмъ со свѣщамы предстоати.

Артикулъ ѥ

Странствующии братіа въ время С[вѣ]тъ нарочитыхъ и тѣхъ днѣй въ которіе Слѣжбы Б[о]ж[і]а братскіа бывають, должны сѣть слѣхати Слѣжбы Б[о]ж[і]евственныа. Ащеже не бѣдетъ моцно да помолатся Г[о]с[по]д[ѣ]ви, и сіе должное инымъ добрымъ дѣломъ воздати и исполнити, да не замедлѣють.

Артикулъ і

Въ всѣхъ потребахъ Ц[ѣ]ркви Г[о]с[по]дна наипаче въ превознесеніи славы Б[о]ж[і]а и въ прославленіи чести Прес[вѣ]той Б[о]городицы, должны бѣдѣть братіа сѣлѣ²⁶ трѣждатися послѣшаніе пораженію ч[ѣ]стнаго о[т]ца своего д[ѣ]ховнаго и старѣйшихъ братій, иаковое онимъ вѣрѣченно бѣдетъ, любве ради и ѡбещанія клатвеннаго (еже есть союзъ совершенства) творити и нестидѣтиса.

Артикулъ ї

Строеніе сего братства належити имать, до презвитера ц[ѣ]ркви реченной, и єдинаго брата старшаго, а трехъ консѣлаторѣвъ или совѣтнѣковѣ, которіи такъ избраніи бѣдѣть: за оутра въ праздникъ /Воскресенія/²⁷ мають собратися вси братіа въ ц[ѣ]рквь, || [арк. 2 зв.] и тамѣ по призваніи Д[ѣ]ха С[вѣ]таго въ притворѣ изберѣть себѣ чѣтырехъ кандидатѣвъ способныхъ на старшинство братское; и который зѣ тыхъ болшѣ бѣдетъ имѣти крысокѣ²⁸, сей бѣдетъ старшимъ братомъ, а иніе тры бѣдѣть совѣтнѣками по чинѣ избранія своего. Остатній можетъ быти писаромъ братскимъ.

Артикулъ а

Книги на списаніе братій вписѣющихсѣ и оусопшихъ, карбонѣ, рѣєстра приходѣвъ и расходѣвъ въ Ц[ѣ]ркви или въ домѣ старшаго брата, ради нижей вираженныхъ оупотребленій, имѣти надлежитъ. Понеже при вписаніюса

въ число братства вписанаго, при схадзкахъ въ каждое время, наипаче въ потребѣ ц[ε]ркви, подобаеъ братіамъ, по силѣ своей, до карбони милостиню С[в]я[т]ѹ складати и сію чрезъ молодыхъ братіи на оупотребленіе общихъ братскихъ требованій и ждивати.

Артикулѣ вѣ

Схадзки²⁹ братскіе головніи мають быти четири рази³⁰ до рокѣ, сиєсть: [ā:] въ праздникъ Сошествіа С[в]я[т]аго Д[ѣ]ха; ѿ: на Оупеніе Пр[ε]с[в]я[т]ой Б[огороди]цы; ї: въ день Р[о]ждества Пр[ε]с[в]я[т]ой Б[огороди]цы; ѿ: на Соборъ Пр[ε]с[в]я[т]ой Б[огороди]цы; ѿ: на Благовѣщеніе Пр[ε]с[в]я[т]ой Б[огороди]цы.

Меншіе схадзки могутъ быти кождаго м[ε]с[ц]а въ н[ε]д[ѣ]лю п[ε]рвѹ. На тыхъ схадзкахъ маєъ быти ч[ε]стный о[т]ѣцъ парохъ ц[ε]ркве и братіа вси. Идѣже наченше пѣти: Ц[а]рю н[ε]б[ε]с[н]ый³¹ по Третомъ, Пѣснь ѿ Праздника³². Посемъ должны бѣдѣти внимати поученію ѿ іереа, таже со-вѣтовати ѿ порадахъ д[ѣ]ховныхъ, ѿ оукрашеніи церкви, въ споможеніи нищихъ, такожде ѿ погребаніи оумершихъ, дабы тѣлеса ихъ на порѣганіе по распѣтиахъ не обрѣталися. На тыхъ же схадзкахъ мають сѣдѣти старшіи меншихъ братіи за прегрѣшеніе и престѹпленіе. Сирѣчь, аще небѣдетъ кто въ Ц[ε]рквѣ въ время Всенощнаго, Слѣжбы Б[о]жіа, иннаго брата обезчестить, или оударить, таковыхъ старѣйшіи бѣдѣти карати первіе оупоминаніемъ, посемъ иными вынами, на прикладъ, сидѣніемъ въ общемъ соблюденіи или принѹжденіемъ до дана воскѣ, гривень до карбонѣ. Сего ради братіа въ сицевыхъ справахъ развѣ грѣшниковъ и головныхъ, не въ иномъ сѣдѣ, токмо въ братскомъ да ищѹтъ справедливости. Аще кто явитсѣ безнадежды покааніа, такового съ числа братіи ѿринѹти надлежитъ.

Старшій братъ съ совѣтниками, при избраніи иныхъ въ мѣсто свое, долженъ бѣдетъ предъ іереємъ и братією, ѿ приставленіи своемъ и ѿ всѣхъ вещейъ братскихъ ѿвѣтъ дати.

Сіє Писаніе (да прѣспѣвають ревнителіе славы Бож[ε]ственна въ всемъ, и еже не престѹпати, ани обидити въ чемъ брата своего, зане мстителъ естъ Г[о]с[по]дѣ³³) въ храненіе всѣмъ Хр[ε]столюбивымъ предавшѣ, печатію Нашею оутвержденное, рѹкою власною подписахомъ дадеса.

/Въ Рожицахъ/³⁴ рокѣ Г[о]с[по]дна /аψξ-гѡ/, м[ε]с[ц]а /Юля/, дна/д-гѡ/³⁵.

/Силвестеръ Єпископъ/

Відтиск

*паперово-мастичної печатки єпископа
Сильвестра (Любенецького-Рудницького)*

Оригінал: ВБЗІК НБУ. – Шифр СІХ 2/80. – 2 арк.

Опубліковано: Руководство для сельскихъ пастырей. – Киев, 1882. – № 52.

КОМЕНТАР

¹ Преосвященніший Сильвестр (Любенецький-Рудницький) (1712-1777). Народився у с. Рудники коло Львова (за даними василіанського пом'яника 25 березня 1713 р.). 8 травня 1750 р. був обраний єпископом Луцької кафедри, хоча єпископські свячення прийняв щойно 4 березня 1752 р. В Чині Св. Василя Великого був протоігуменським секретарем, архімандритом монастирів у Каневі та Овручі. Підготував до друку: «Jura et privilegia genti Ruthenae catholicae a Maximis Pontificibus Poloniaeque Regibus concessa» (Львів, 1747), «Expositio iurium Ecclesiae Ruthenae» (Варшава, 1767; написано в Супраслі), та ін.

У 1770 р. владика Сильвестр за дорученням папи Климента XIV очолив комісію з опитування місцевих парафій та прочан про чудеса Почаївської ікони Пресвятої Богородиці. 24 червня 1770 р. єпископ передав до Риму результати цих перевірок. У підсумку, 1 травня 1773 Апостольський Престол в Римі ухвалив реформаційний декрет, згідно якого Почаївську Чудотворну ікону дозволялося коронувати. Особистий папський посланець з Ватикану повіз до Почаєва дві золоті корони – одну для Богоматері, другу для Спасителя. З цієї нагоди єпископ Сильвестр видав окреме послання до вірних Луцької єпархії. 8 вересня того ж року разом з Холмським єпископом Максиміліаном (Рилом) владика провів коронацію чудотворної ікони.

7 травня 1777 р. київський унійний митрополит Пилип (Володкович) надіслав повідомлення до Конгрегації поширення віри у Римі про смерть єпископа.

Див.: Блажейовський Д. Ієрархія Київської церкви (861-1996). – Львів, 1996. – С. 264; Вибір з Пом'яника Чину Св. Василя Великого – березень // Режим доступу: http://www.bazylianie.pl/?option=com_content&view=article&id=226

² Екзарх (грец. Ἐξάρχος – зачинатель, керівник хору, керівник). В Християнській Церкві Східного обряду термін позначав почесний титул, який дозволяв контролювати чи наглядати за виконанням декретів глави Церкви на рівні вищої ієрархії (єпископа, митрополита). Початково екзарх Константинопольського патріархату в Київській митрополії брав участь у синодах, проте через брак джерел досі невідомий повний спектр його повноважень. Після втрати первісного значення як екзарха провінції – єпископа митрополії, цей титул передбачав виконання обов'язків постійного представника патріарха в даному місті чи Церкві.

Очільники Луцької єпархії здавна носили титул екзарха, який за своєю суттю надавав їм повноваження «вікарія» патріарха. Вірогідно ця традиція тягнеться від 16 серпня 1589 р., коли патріарх Єремія II призначив своїм представником у Київській митрополії луцького єпископа Кирила (Терлецького), якому надано особливі права і привілеї. Так, зокрема, наглядаючи за діяльністю єпископів, екзарх мав право в разі виявлення зловживань позбавляти їх кафедри.

Луцькі єпископи носили титул екзарха і у XVIII ст., проте тепер його надавав Папа Римський. Функції екзарха у цей час були подібними до тих, що мали латинські кардинали. В документації унійної Церкви підпис екзарха стояв одразу після підпису прототронія. Див. Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589-

1891). – Львів, 2000. – С. 103, 118-120; *Великий А.* З літопису Християнської України. – Кн. 4. – Рим-Львів, 1999. – С. 19.

³ Цитата взята із тексту Святого Письма (Діяння 7:48-49).

⁴ Перефразування цитати із тексту Святого Письма (Матвія 18:20).

⁵ Слова «Воскресєнья Гас[под]ня» написано скорописом, як допис в пропущеному місті стародрукованого тексту статуту.

⁶ Слова «обитатели Острогскіи» написано скорописом, як допис в пропущеному місті стародрукованого тексту статуту.

⁷ Слово «Острогскои» написано скорописом, як допис в пропущеному місті стародрукованого тексту статуту.

⁸ Слова «Воскресєнья Гас[под]ня» написано скорописом, як допис в пропущеному місті стародрукованого тексту статуту.

⁹ Цитата взята із тексту Святого Письма (Псалом 83:8).

¹⁰ Претендент виголошував кілька молитов, найважливішою з яких був унійний Символ Віри.

¹¹ Варіант скороченого написання цього слова див. у: *Белей Л., Белей О.* Старослов'янсько-український словник. – Львів, 2001. – С. 315.

¹² Слова «Воскресєнїя Г[о]с[по]дня» написано скорописом, як допис в пропущеному місті стародрукованого тексту статуту.

¹³ Мається на увазі два пальці руки.

¹⁴ Мається на увазі разове виголошення Символу Віри.

¹⁵ Текст статуту сильно ушкоджений. Вірогідно, йдеться про церковне свято Різдва Пресвятої Богородиці.

¹⁶ Всенічна (усенічна, всенічне, всеношна, всеношна, всенощне, всеношне) – Богослужіння добового кола, до складу якого входять велика вечірня, утрєня та перший час або велике повечер'я, яке відправляють протягом цілої ночі напередодні дванадесятих, великих та храмого церковних свят, див. *Пураєва Н.* Словник церковно-обрядової термінології. – Львів, 2001. – С. 40.

¹⁷ Литія – вид Богослужіння, яке відправляється в притворі в складі Всенічного Богослужіння. Під час Литії на спеціальній церковній посудині (литійнику) здійснюється обряд освячення хліба, пшениці, вина та елею.). Практикувалася також Литія заупокійна, яку здійснюють разом із парастасом чи окремо при винесенні з дому тіла померлого, над могилами в Проводи та поминальні дні, а також після заупокійної Літургії на бажання мирян. Див. Там само. – С. 69-70.

¹⁸ Утрєнне Євангеліє або Вєскресне – призначене, для прочитання на утрєнях неділь, див. Там само. – С. 50.

¹⁹ Славослів'я – прославляння «Слава Отцю і Сину і Святому Духові», яке завершує кожну статтю кафизми, тобто розділу богослужбового Псалтиря, див. Там само. – С. 64, 120-121.

²⁰ Херувимська пісня за своїм змістом є супровідним богослужбовим гімном під час дароприношення і приготування вірних до євхаристійного жерт-

воприношення, див.: *о. Соловій М.* Божественна літургія: Історія – розвиток – пояснення. – Львів, 1999. – С. 295.

²¹ Мається на увазі під час зачитування церковно-богослужбової книги, збірки канонів – Каноника, див. *Пуряєва Н.* Словник церковно-обрядової термінології. – С. 63.

²² Мається на увазі серафимський гімн «Свят, Свят, Свят». Див.: *о. Соловій М.* Божественна літургія... – С. 337-339.

²³ Акафист – похвальна пісня на честь Ісуса Христа Богородиці чи святого, що складається з 13 кондаків та 12 ікосів, яку виконують поза богослужінням добового кола, див. *Пуряєва Н.* Словник церковно-обрядової термінології. – С. 21.

²⁴ Утрєня або заутрєня – частина ранкового богослужіння, яке відправляють після опівнічниць перед першим часом або в сполученні з ними, див. Там само. – С. 134.

²⁵ Слова «Воскрєсєнья Гас[под]ня» написано скорописом, як допис в пропущеному місті стародрукованого тексту статуту.

²⁶ В перекладі зі староукраїнської означає – «дуже», «надто», «занадто», див. *Біленька-Свистович Л., Рибак Н.* Церковно-слов'янська мова. Підручник зі словником. – Київ, 2000. – С. 246.

²⁷ Слово «Воскрєсєнія» написано скорописом, як допис в пропущеному місті стародрукованого тексту статуту.

²⁸ Мається на увазі рукописна позначка – риска, яка у даному випадку вживається, як полонізм «криска». Під час голосування серед братчиків роздавалися своєрідні елекційні бюлетені, у яких навпроти імені та прізвища бажаної особи, яка претендувала на посаду старшого братчика ставилася риска. Відтак, у кого було більше цих рисок, тобто голосів, той і перемагав. Іван Крип'якевич писав, що вибори старшини Львівського Успенського братства рахувалися за більшістю голосів через віддавання саме таких «крисок». Див.: *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові. – Львів, 2009. – С. 32.

²⁹ Слово *схадзка* (інколи вживалося *схажска*) в староукраїнській мові, в стосунку до церковних братств, означало братські збори чи засідання братства. Дане слово запозичене із традиції католицьких братств, передовсім польських, позаяк у їхніх статутах, термін «*schadzka*» використовувався при укладанні артикулів, які унормовували процес братських зборів, що приблизно на 100 років раніше від появи перших статутів українських православних братств. Докладніше з цього приводу див. у: *Тимошенко Л.* Религиозность католиков и религиозность православных Речи Посполитой: пути и методы сравнительного анализа представлений «модерного» общества // Религиозные традиции Европы и современность: изучение и преподавание в российских и зарубежных университетах. Сборник научных и научно-методических статей / под ред. Д. И. Польшанного. – Иваново, 2011. – С. 148.

³⁰ При укладанні тексту артикулу автор допустив помилку, оскільки, назвавши вимогу скликати братські збори чотири рази на рік, було вказано 5 днів, в які братчики повинні були засідати. Відтак припускаємо, що рада відбувалася 5 разів кожного року.

³¹ Богогласна пісня «Царю небесный утешителю», збереглася на сьогодні у складі співаника Югасевича 1812 р. Див. докладніше: *Медведик Ю.* Українська духовна пісня XVII-XVIII ст. – Львів, 2006. – С. 347.

³² Мається на увазі 4-та пісня Пасхального канону (Іоанна Дамаскіна), яка приурочувалася Воскресінні Христовому, тобто празникові у даній парафії. Пасхальний канон, пісня 4:

«Ирмос: На божественней стражи, богоглаголивый Аввакум да станет с нами и покажет светносна ангела, ясно глаголюща: днесь спасение миру, яко воскрес Христос, яко всесилен.

Мужеский убо пол, яко разверзый девственную утробу, явился Христос: яко человек же, Агнец наречется: непорочен же, яко невкусен скверны, наша Пасха, и яко Бог истинен совершен речется.

Яко единоклетный агнец, благословенный нам венец Христос, волею за всех заклан бысть, Пасха чистительная, и паки из гроба красное правды нам возсия Солнце.

Богоотец убо Давид, пред санным ковчегом скакаше играя, людие же Божии святии, образов событие зряще, веселимся божественне, яко воскрес Христос, яко всесилен.

Богородичны: Создавый Адама, Твоего праотца, Чистая, зиждется от Тебе, и смертное жилище разори Своею смертию днесь, и озари вся божественными блистаньями воскресения.

Егоже родила еси Христа, прекрасно из мертвых возсиявши, Чистая, зрящи, добрая и непорочная в женах и красная, днесь во спасение всех, со апостолы радующийся, Того прославляй».

З часом додався приспів: *«Христос воскрес із мертвих, смертю смерть подолав і тим, що в гробах, життя дарував (тричі)».*

Див., наприклад: Молитвослов с правилом ко Святому Причащенню. Пасхальний канон. – Минск, 2012.

³³ Перефразування цитати з тексту Святого Письма (1 Солунян 4:6).

³⁴ Слова «въ Рожищахъ» написано скорописом, як допис в пропущеному місті стародрукованого тексту статуту. Рожище – містечко на р. Стир, нині районний центр Волинської області. У фальсифікаті грамоти князя Любарта Гедиміновича йдеться про надання села Рожище соборній церкві Івана Богослова в Луцьку (Архив ЮЗР. – Ч. 1, т. 6. – С. 1-2). У володінні Луцької кафедри перебуло вже на початку XVI ст., а у наступному XVII ст. тут знаходилася єпископська резиденція та канцелярія.

³⁵ Датування «аѡѣ-го», «Юла», «ѣ-го» написано скорописом, як допис в пропущеному місті стародрукованого тексту статуту.